

Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri

Dr. Veli KAYHAN*

Özet

Kur'an İlimleri içerisinde önemli bir yere sahip olan Vakf ve İbtidâ İlmi, Kırâat İlmi için olduğu kadar Kur'an tefsiri için de önemlidir. Mananın tamam olduğu duraklarda okumayı kesip nefes almak olan "vakf" ile mana bütünlüğüne uygun düşen yerlerden başlayarak okumayı sürdürmeyi ifade eden "ibtidâ", Kur'an'ın tefsiri, maksat ve manalarının ortaya çıkarılmasına da büyük katkı sağlamaktadır.

Mütaahhirden bazı alimler, Sünnet olduğu gerekçesiyle vakf yapmak için fâsılları (ayet sonlarını) tercih yoluna gitmişler ise de alimlerin çoğunluğu mananın ve anlatımın tamamlandığı yerleri daha uygun bulmuşlar; uygulamada bu görüş ağırlık kazanmıştır. Vakf ve ibtidâ çeşitleri de mana esasına dayalı olarak, anlam bütünlüğünün oluşmasındaki derecesine göre genelin kabulünü kazanan tertiple tâm vakf, kâfi vakf, hasen vakf ve -anlam bütünlüğü oluşturamaması hasebiyle yapılması uygun bulunmayan- kabîh vakf şeklinde sıralanmıştır. Konu etrafında geliştirilen diğer terminolojinin de anlam bütünlüğü üzerine bina edildiği görülecektir.

Sözlü anlatım ve öğretim yöntemiyle aktarılan bu bilgiler hicrî üçüncü asrın hemen başlarında kitaplaşma, müdevven ilim olma aşamasına geçmiştir. Bu süreç devam ederken hicrî dördüncü asırda yeni bir süreç başlamış, vakf çeşitleri işaretlerle, sembol harflerle gösterilmiş ve bunlar mushafalarda ilgili kelimenin üzerine konularak bizzat kullanılmıştır. Bu çalışmalar arasından Secâvendî (560/1164)'nin geliştirdiği vakf sistemi, terminoloji ve işaretler revaç bulmuş; sonradan geliştirilen terminoloji de onun üzerine bina edilerek yaygınlık ve süreklilik kazanmıştır. Bugün İslâm aleminin hemen tümünde basılmış olan mushafalarda kullanılan vakf sistemi bu sistemdir.

Vakf ve İbtidâ İlmi, Kur'an tefsirinde sahih itikadın belirlenmesi; hükümlerin sağlam bir biçimde tespiti; doğru mananın ortaya konulması; sağlıklı haberin açığa çıkarılması; bilgilerin doğru olan kaynağa kanalize edilmesi; vb. bir çok açıdan inkar kabil olmayan bir role sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Vakf, ibtidâ, kırâat, tefsir, fâsıla, mana.

Abstract

The Science of Waqf and Ibtidâ is one of the Qoranic Sciences and it's important for the commentary and recitation of the Qoran. This science stems from the Qoran itself since the "tartîl" which is mentioned therein means "reading it without hurry, clearly, word by word, letter by letter... showing pauses and beginnings".

"Waqf" means "pausing during recitation when one is in need of breath" and "ibtidâ" means "starting recitation by beginning somewhere is suitable after breath". Both of waqf and ibtidâ have to suit perfect meaning of the Qoranic verse and ought to be made in somewhere suitable.

The main rule in waqf and ibtidâ is that the meaning has to be perfect, true, and complete. However some of the later scientists accepted the ends of Qoranic verses (fâsıla) for waqf as indicated in a prophetic tradition/practice. But this is not practical. A number of scientists accepted the first principle as a rule and they classified them in

---

* E.Ü. İlahiyat Fakültesi.

relation to the meaning: the perfect (al-tāmm), the enough (al-kāfī), the well (al-hasan) and the ugly (al-qabīh) waqfs. The latter is forbidden to be made because of the meaning is not perfect and not sufficient to be understood.

The information collected along years about the subject were transmitted orally until the third century of the Hegira. Then at the beginning of this century this information was copied down into the books. After this period at the fourth century and later some symbol-letters were invented for all kinds of the waqfs. None was well-known until al-Sadjāwandī (560/1164) who came and set his special system up and it has found acceptance nearly all over the Islamic World up to now. These symbols are used in the Holy Qorans printed now a days.

This science helps the science of commentary to determine the correct meaning, which is vital for a sound belief.

Key Words: Waqf, ibtidā, recitation, commentary, fāsila, meaning.

Giriş

Yeryüzünde ve dünya tarihinde Kur'an-ı Kerim kadar üzerinde çalışmalar yapılmış; adeta ilmek ilmek oya öreri gibi harf harf, kelime kelime... irdelenmiş, incelenmiş bir başka kitap olmadığını söylemek herhalde büyük bir iddia olmaz. Zira, tarihi süreç, kaynakların kaydettiği ve kütüphanelerin muhafaza ettiği vesikalar, kitaplar buna delil olarak yeterli olacaktır. Bu boyuttaki ilginin nedeni ise onun bir din kitabı olduğu kadar da hayat kitabı olmasıdır. İnananlar, onunla ilgilenmeyi bir ibadet saymakta, periyodik ibadetlerinin içerisinde de yine o bulunmaktadır. İbadetlerinin yanı sıra inançlarını, hayat düsturlarını, ahlak ilkelerini vs. çıkartmak için de yine onun lafızlarına baş vermektedirler. Onun etrafında hâlelenen bu çift yönlü ilgiden ve ilişkiden, kaynağını ondan alan ve ona yönelen bilgiler, ilimler teşekkül etmiştir. Bunlar zaman içerisinde sistemleşmiş, büyük bir külliyat oluşturmuş ve "Kur'an İlimleri" diye anılır olmuştur. "Vakf ve İbtidâ İlmi" de bunlardan birisidir.

Vakf ve İbtidâ İlmi, Kırâat İlminin bir parçası gibi algılanmış; bilhassa ülkemizde yapılan sınırlı bazı çalışmalar da bu yönü ön plana çıkartmıştır. Bu, doğru ama eksik bir tesbittir. Çünkü bu ilmin Kur'an kırâatine katkısı, onun sağlıklı ve doğru olan manaya uygun olarak okunmasını sağlamaktır ki, neticesi itibarıyla bu da anlamaya, tefsire yöneliktir. Buradan hareketle denilebilir ki, bu ilim Kur'an'ın maksat ve manalarının anlaşılması, tefsiri ile de çok önemli ve sağlam bir ilişki içerisinde. Tefsirle ilgisi olan diğer bazı disiplinlerle olan alakası da buradan gelmektedir.

Bu çalışma, Vakf ve İbtidâ İlmi'nin Kur'an'ın anlamı ve tefsiri ile alakasını ortaya çıkartmaya yöneliktir. Ancak, buraya doğru yol alırken bu ilim tanıtılmış; terminolojisi ve diğer bazı temel unsurları gözden geçirilmiş, diğer bazı ilimlerle olan ilişkisi tesbit edilmiş, oluşumu ve öğretimi sürecinde arz ettiği farklı görünümleri gündeme getirilmiş, vakf ve ibtidâ yapılmasında esas kabul edilen ilkeler ve bunların bağlayıcılığı (huciyet) tartışılmış ve sonunda da tefsirle olan alakası ayetlerle misallendirilerek verilmeye gayret edilmiştir.

Konu işlenirken imkan ölçüsünde terimlerin orijinal lafızlarına yer verilmiş, Türkçeleştirilmeleri yerine aslı şekilleriyle kullanılmalarının daha uygun olacağı düşünülmüştür.

A.- Vakf ve İbtidâ İlminin Kullandığı Temel Terimler

1. Vakf

a- Vakf Kelimesinin Sözlük Manası

Vakf, kelime anlamıyla (ayakta) dur(dur)mak¹; herhangi bir şeyde eğişmek²; kelimedede durmak (وَقَفْتُ الْكَلِمَةَ وَقَفًا)³ demektir. "İmtina etmek/kaçınmak ve engel olmak" anlamında da bu fiil kullanılmaktadır.⁴ Vakf kelimesine " haps etmek, men etmek, engellemek" manaları da verilmiştir.⁵ "Söz ve fiil olarak imtina etmek/kaçınmak, yapmamak" anlamına da gelir.⁶ Bu kökten istikak eden "أَوْقَفَ" fiili de "konuşmaktan kaçınmak, susmak" anlamındadır.⁷ "الموقوف"/el-mevkif de "durulan yer, durak" demektir.⁸

b- Vakf'ın Terim Manası

"Vakf" kelimesi için verilen ıstılah manaları şöylece sıralayabiliriz;

İbnu'l-Enbârî (328/939)'nin tarifi şöyledir: "Kelimenin sonunda bir süre sesi kesmektir ya da kelimeyi sonrakinden ayırmaktır."⁹

Ebû Amr ed-Dânî (444/1052), "Vakf, kelimeyi kendisinden sonraki kelimededen ayırmaktır."¹⁰ şeklinde tarif etmiştir.

¹ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh,, Tâcu'l-Luğâ ve Sihâhi'l-Arabiyye*, tahk: Ahmed Abdulgâfûr Attâr, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Mısır-t.y, "وقف" md; İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğâ*, nşr: Muhammed Ali Beydûn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1420/1999, "وقف" md; er-Râğib el-Esbahânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Mufredât fi-Ğarîbi'l-Kur'ân*, (nşr: Muhammed Ahmed Halefullah, Mısır-1970'ten) İstanbul-1986, "وقف" md; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr Sâdir ve Dâr Beyrût, Beyrut-1388/1968, "وقف" md; ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtadâ (Murtaza), *Tâcu'l-'Arûs*, Dâr Lîbyâ, Bingazi-1386/1966, "وقف" md; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-1407/1987, "وقف" md; Mütercim Asım Efendi, Ebû'l-Kemal Ahmed, *el-Okyânûsu'l-Basîl fi-Tercemeti'l- Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûs Tecümesi)*, nşr: Rizeli Hasan Hilmi Efendi, İstanbul-1304/1886, "وقف" md.

² İbn Fâris, Mekâyis, agmd.

³ İbn Manzûr, Lisân, agmd; Zebîdî, Tâc, agmd.

⁴ Cevherî, Sihâh, agmd; İbn Manzûr, Lisân, agmd.

⁵ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk: Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşîlî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-1407/1987, s. 47.

⁶ Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Uşmûnî, *Menâru'l-Hudâ fi-Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, el-Matba'atu'l-Hayriyye, Mısır (Cemâliye)-1307/1889, s. 5.

⁷ Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Uşmûnî, *Menâru'l-Hudâ fi-Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, el-Matba'atu'l-Hayriyye, Mısır (Cemâliye)-1307/1889, s. 5.

⁸ Cevherî, Sihâh, agmd; İbn Fâris, Mekâyis, agmd; Râğib, Mufredât, agmd; İbn Manzûr, Lisân, agmd; Fîrûzâbâdî, Kâmûs, agmd; Dânî, Muktefâ s. 47.

⁹ Cevherî, Sihâh, agmd; İbn Fâris, Mekâyis, agmd; Râğib, Mufredât, agmd; İbn Manzûr, Lisân, agmd; Fîrûzâbâdî, Kâmûs, agmd; Dânî, Muktefâ s. 47.

¹⁰ Uşmûnî, Menâr, s. 5.

¹¹ Dânî, Muktefâ, s. 47.

Ensârî (926/1519), kelimeye iki terim anlam yüklemiştir: a) Okuyanın susması, okumayı durdurması manasına gelen kat'; ya da b) Kurrâ'nın susmak, okumayı durdurmak için belirlediği yerler, duraklardır. Okuyan durmasa bile buralardan her biri "vakf"tır; yani burası durulacak yerdir. Bunun anlamı, buralardan her birinde kesinlikle durmak gerekir, demek değildir; okuyanın nefesi geniş olsa dahi buralarda durmak uygun olur, anlamındadır.¹¹

"Vakf yapmak" denilince akla ilk gelen terim mana şöyledir: Okumayı sona erdirmek niyetiyle değil de vakf yapılan kelimedden ya da öncesinden yeniden kırâate başlamak (isti'nâf) maksadıyla, normal olarak nefes alabilecek bir süre miktarı sesi, okumayı kesmektir. Bu da ayetlerin bitiminde veya ortalarında olur; kelime ortasında yahut yazılış olarak bitişik olan iki kelime ortasında olmaz. Haliyle bu arada da zorunlu olarak nefes alınacaktır.¹²

Vakf'ın Yakın Terimleri

Kat' ve sekt, vakf'a yakın anlam ifade etmektedirler. Bu itibarla mütekaddimîne göre bunlar, bir kayıtle birlikte kullanılmadıkça "vakf"ı ifade etmekte idiler. Sonradan, müteahhirîn ve işin inceliklerini irdeleyen müteahhissları, uzmanları tarafından bunların her birine ayrı terim manalar yüklenmiştir.¹³ Buna göre:

Kat'

a- Kat' Kelimesinin Sözlük Manası:

Kat' etmek, koparmayı, bir şeyi bir yerden ayırmayı ifade eder.¹⁴ Bir bedenin parçalarını birbirinden ayırmak¹⁵ anlamı da vardır. Maddî cisimler gibi gözle görülebilen, duyu ile idrak olunan şeyleri ya da duyularla idrakin dışında kalan, basiretle idrak olunabilen makûl şeyleri fasl etmek/ayırmaktır.¹⁶ "فَطَعَ (أَقَطَعَ) لِسَانَهُ" "bir ikramda bulunarak dilini/sesini kesmek" ifadesi de "susturmak" anlamında mecazî bir kullanıştır.¹⁷

b- Kat'ın Terim Manası:

Yukarıda geçtiği üzere, "kat'" kelimesi bir kayıtle birlikte zikredilmedikçe, mütekaddimîn tarafından "vakf" manasına kullanılmakta idi. Ancak müteahhirîn ve bu fennin uzmanları bu kelimeye

¹¹ Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî, *el-Maksad li-Telhîsi Mâ fi'l-Murşid fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Matba'a Muhammed Efendî Mustafa, y.y.-1313/1895, s. 2; bk: Dâni, Muktefâ, s. 48.

¹² İbnü'l-Cezerî Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, nşr: Ali Muhammed ed-Dabbâ, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Mısır- t.y., I, 240; Suyûtî Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi-Ulûmi'l-Kur'ân*, Matba'a Hicâzi, Kahire-1368/1948. I, 89; Bk: Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Meymûnî el-Matûrî, *Hukmu'l-Vakf ve'l-İbtidâ 'alâ-Ruûsi'l-Ây ve Tahrîcu'l-Hadîsi'l-Vârid fi-Zâlik*, yy-ty, s. 4. Not: Bu çalışmaya "almeshkat.net" sitesinden ulaşılmıştır.

¹³ Dâni, Muktefâ s. 48; Uşmûnî, Menâr, s. 5; İbnü'l-Cezerî, Neşr, I, 238; Suyûtî, İtkân, I, 89.

¹⁴ İbn Fâris, Mekâyis, agmd; Fîrûzâbâdî, Kâmûs, agmd.

¹⁵ İbn Manzûr, Lisân, agmd.

¹⁶ Râğib, Mufredât, agmd.

¹⁷ Zebîdî, Tâc, agmd; Fîrûzâbâdî, Kâmûs, agmd; Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, agmd.

"kırâati/okumayı kesmek, tamamen sona erdirmek" terim anlamını yükleyerek "vakf"tan ayırmış oldular. Bu, her hangi bir şeyi bitirmek gibidir. Bu durumdaki birisi kırâati tamamlayıp, sona erdirip onun dışında bir başka işe, bir başka uğraşa geçen kimse durumundadır. Diyelim ki, birisi bir hizbi ya da aşrı okumayı tamamladı ve rüku' yaptı; işte bu kişi okumayı "kat'" etti ve kırâat dışında bir duruma intikal etmiş oldu. Kırâatin kat' edildiği böylesi yerler genel olarak kırâatin kesilmesine ve başka bir duruma geçmeye müsait olan yerlerdir ki, şayet daha sonra okumaya tekrar başlanacak olursa eûzü-besmele okumak gereklidir. İbn Ebî'l-Huzeyl, bütünlük arz eden bir yere gelmeden kırâatlerini kesmediklerini nakletmektedir. Bu zat tâbi'lerin büyüklerinden olduğuna göre ondan gelen bu söz Ashâb'ın namazda ve namaz dışında böyle yaptıklarını ifade etmektedir.¹⁸

Ancak ed-Dânî ve Uşmûnî*, kâfi vakf mahallinde de kırâatin kat' edilmesinin caiz olduğunu, Rasûlullah (a.s.)'in uygulamasıyla bunun sabit olduğunu söylemektedir. İbn Mes'ûd (32/652) şöyle anlatıyor: Rasûlullah «Bana oku.» dedi. "Sana indirildiği halde ben mi sana okuyacağım?!" dedim. "Başkasından dinlemeyi çok seviyorum." buyurdu. Nisâ suresinden başladım. ¹⁹ "فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا" ayetinin sonuna geldiğimde gözlerimden yaşlar boşandığını gördüm. Bana "Yeter." dedi. Müellifler, bu ayetin sonraki ayetle ilgili olduğunu ve anlatımın da onunla tamam olacağı için tâm vakfın orada olduğunu; buna rağmen Hz. Peygamber'in İbn Mes'ûd'u bu ayette durdurmasını sadece tâm vakf duraklarında değil kâfi vakf duraklarında da kırâatin kat' edilmesinin caiz olduğuna delil saymışlardır.²⁰

Sekt

a- Sekt Kelimesinin Sözlük Manası

Her biri farklı ifade kullanmış da olsa aynı şeyi anlatma sadedinde sözlüklerde aşağıdaki tarifleri buluyoruz: Kelime olarak "sözünü kesip/sözünü kesilip konuşmamak" demektir.²¹ Kelâm'ın/konuşma'nın zıddıdır.²² Bu kökten gelen "sükût" da konuşmayı terk etmenin ifadesidir.²³ "Sekt" ve "sükût" "nutk"un zıddıdır; "سَكَتَ الرَّجُلُ"nün anlamı "Adam konuşmayı kesti." demektir.²⁴ Konuşmayı terk etmektir ki, Türkçe'de "susmak" lafzıyla ifade edilmiştir.²⁵ Bu son tanımda Mütercim Asım Efendi kelimenin medlûlünü Türkçe dil mantığıyla dile getirmiştir.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, Neşr, I, 239; Suyûtî, İtkân, I, 89; ayrıca bk: Uşmûnî, Menâr, s. 5; Matîrî, Hukmu'l-Vakf, s. 4.

* Hicrî 11 asrın büyüklerinden olduğu zikredilmektedir (Miktefâ, s. 70) ki, miladî 16. asrın sonları ve 17.nin başlarına tekabül etmektedir.

¹⁹ 4. Nisâ, 41.

²⁰ Dâni, Muktefâ, s. 136; Uşmûnî, s. 7.

²¹ Cevherî, Sihâh, "سَكَتَ" md.

²² İbn Fâris, Mekâyis, agmd.

²³ Râğib, Mufredât, agmd.

²⁴ İbn Manzûr, Lisân, agmd; Zebîdî, Tâc, agmd.

²⁵ Asım Efendi, Kâmûs Tercümesi, agmd.

Ayrıca "sekt" mûsikîde nefes tutmayı ifade eden bir kelime olup iki nağme meyânını nefes almaksızın susmak suretiyle ayırmaktır.²⁶ Tecvîd ehlinin kullandığı sekt/sekthe terimi de buradan alınmadır.²⁷ Mûsikîdeki kullanımını ilgilendiren bu İbnu'l-Enbârî, İdâhlar kelimesinin terim manasına yol göstermektedir.

b- Sekt'in Terim Manası

Sekt/sekthe, mutâd olan vakf'ın dışında, derhal kırâate dönmek niyetiyle vakf müddetinin altında bir süre (iki vuruş miktarı) nefes almadan sesi kesmekten ibarettir.²⁸

Sektenin uygulanması, uzunluğu veya kısalığı konusunda imamların görüşleri farklılık arz etmektedir.²⁹ Ancak tesbit ettikleri esaslar muvacehesinde benimsedikleri kırâat tarzları olan tahkîk, hadr ve tavassut sistemlerinin her birine göre sektenin süresinin tabîi olarak vakf müddetinin altında olması hususunda ittifak etmişlerdir.³⁰ "Nefes almadan" kaydının mahiyetinde de görüş farklılıkları mevcuttur.³¹ Bütün bunlardan çıkan sonuç, süresinin kısalığının ya da uzunluğunun takdiri görüşlere bağlı kalmak kaydıyla, sektenin kesin olarak nefes almaksızın icra edileceğidir.³²

2. İbtidâ

a- İbtidâ Kelimesinin Sözlük Manası

Bir şeyi ilk olarak yapmak³³ anlamının yanında bir şeyi bir şekilde diğerine takdim etmek, onun yapılmasını öne almak, ilk sırada onu yapmak³⁴ anlamı da vardır.

b- İbtidâ'nın Terim Manası

"İbtidâ" konusu "vakf" konusundan ayrı düşünülmediği için ona dayalı olarak tarif edilmiş, vakfın zıddı olarak tanımlanmıştır. Şöyle ki, manayı tamamlamak için kurrâ'nın belirlediği yerlerde durmak vakf olunca ibtidâ da, mananın bozulmaya ve değişikliğe uğramayacağı belirli yerlerden başlamak suretiyle kırâati sürdürme şeklinin bilinmesini sağlayan çok değerli bir ilim³⁵ diye tarif edilmiştir.

²⁶ Râğîb, Mufredât, agmd; İbn Manzûr, Lisân, agmd; Zebîdî, Tâc, agmd; Fîrûzâbâdî, Kâmûs, agmd; Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, agmd.

²⁷ Zebîdî, Tâc, agmd; Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, agmd.

²⁸ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 240; Suyûtî, İtkân, I, 89; bk: Matîrî, Hukmu'l-Vakf, s. 4.

²⁹ Dâni, Muktefâ, s. 48; Uşmûnî, Menâr, s. 5 vd; ayrıntı için bk: Suyûtî, İtkân, I, 89 vd.

³⁰ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 241.

³¹ Ayrıntı için bk: İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 241 vd.

³² Ayrıntı için bk: İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 242 vd; Matîrî, Hukmu'l-Vakf, s. 5 vd.

³³ Cevherî, Sihâh, "بأ" md; İbn Fâris, Mekâyis, "بأ" md; İbn Manzûr, Lisân, "بأ" md; Zebîdî, Tâc "بأ" md; Fîrûzâbâdî, Kâmûs, "بأ" md; Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, "بأ" md; Dâni, Muktefâ, s. 48.

³⁴ Râğîb, Mufredât, agmd; Zebîdî, Tâc, agmd; Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, agmd.

³⁵ Dâni, Muktefâ, s. 48.

İbtidâ'nın Yakın Terimi

İsti'nâf

İsti'nâf (ve ona göre daha az kullanılan i'tinâf) kelimesi ibtidâ'nın anlamdaşı olan bir kelimedir.

a- İsti'nâf Kelimesinin Sözlük Manası

Kelimenin kökü kabul edilen "أنف/enf" kelimesi "her şeyin baş tarafı/baş ucu"³⁶ demektir ki, Türkçe'de "burun" anlamındadır.³⁷ Bundan hareketle "isti'nâf (i'tinâf)" da "bir şeye başlamak; başına geri dönmek; başından almak; bir şeye yeniden/tekrar başlamak"³⁸ manalarına gelmektedir.

b- İsti'nâf'ın Terim Manası

Kelime anlamlarıyla birbirinin aynı gibi görünse de tespitimize göre isti'nâf kelimesi ibtidâ kelimesinden terim olarak ayrılmaktadır. Şöyle ki;

İbtidâ terimi kırâate ilk başlamayı ifade etmektedir ve bu anlamıyla kat'ın mukabili olmaktadır. İsti'nâf ise kırâat esnasında bir sebepten dolayı bir yerde -kuralları, ilkeleri, çeşitleri vs. ileride geleceği üzere- vakf yaptıktan sonra hemen devamından ya da gerisinde mana bütünlüğüne uygun düşecek bir yerden yeniden okumaya başlamak anlamındadır ve vakf'ın mukabili olmaktadır.

Ne var ki, uygulamada bunun pek ayırt edilmediğine; bu fennin mütehassıslarının gerek kırâate ilk başlamayı gerekse vakf yaptıktan sonra yeniden kırâati sürdürmeyi ifade etmek için ibtidâ terimini kullandıklarına şahit oluyoruz.

B.- Müdevven Bir İlim Olarak Vakf ve İbtidâ

- Vakf ve İbtidâ İlminin Kaynağı

Vakf ve İbtidâ İlmi'nin kaynağı tabiatıyla Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. Bu ilim, onu doğru okuma ve sağlıklı bir şekilde anlamayı sağlayan disiplinlerden birisidir. Dayanağı ise Nebi (as)'ın öğretileri ve Ashâb'ın dile dayalı bilgileri olmaktadır.

"ورتل القرآن ترتيلاً"³⁹ "ve Kur'an'ı tertîl üzere oku!" ayetinin tefsirini yaparken Ali b. Ebî Tâlib'in (ra) "Tertîl'i, harfleri hakkını vererek okumak

³⁶ Cevherî, Sihâh, "أنف" md; İbn Fâris, Mekâyis, "أنف" md; İbn Manzûr, Lisân, "أنف" md; Zebîdî, Tâc "أنف" md; Fîrûzâbâdî, Kâmûs, "أنف" md.

³⁷ Âsım Efendi, Kâmûs Tecümesi, "أنف" md.

³⁸ Cevherî, Sihâh, agmd; İbn Fâris, Mekâyis, agmd; Râğib, Mufredât, agmd; İbn Manzûr, Lisân, agmd; Zebîdî, Tâc, agmd; Fîrûzâbâdî, Kâmûs, agmd; Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, agmd.

³⁹ 73. Muzzemmil, 4.

(tecvîd) ve durakları (vakf'ları) bilmek" olarak tarif ettiği rivayet edilmiştir.⁴⁰

Nahhâs (338/949), İbn Omer (73/692) (ra)'tan şu sözü nakletmektedir: "Biz, ömrümüzde bizden her birine Kur'an'dan önce imanın nasip kıldığı bir dönem yaşadık; Muhammed (as)'a Kur'an nazil oluyor ve her birimiz onun helalini, haramını; emrini ve yasağını; onda vakf yapılması gereken yerleri (durakları) öğreniyorduk." Bu haber onların vakf ve ibtidâya riayet ederek Kur'an kırâatine özen gösterdiklerinin ifadesidir. Onlar, Kur'an okumayı öğrendikleri gibi bu konuyla ilgili meseleleri de öğreniyorlar ve ağızdan ağıza aktararak (müşâfehe) bu bilgileri birbirlerine ulaştırıyorlardı.⁴¹

Bu rivayetler ve yorumlar, bu ilmin kaynağını ve dayandığı temeli açıklamak için yeterlidir.

- Vakf ve İbtidâ İlminin Önemi

Konuşurken iyi bir başlangıç yapmak ve uygun düşen yerde/yerlerde durmanın konuşan açısından da muhatap açısından da önemli olduğu reddedilemez.. Bir de bu açıdan söz konusu olan Allah sözü Kur'an-ı Kerim olursa, bu haysiyetle onu ilgilendiren vakf ve ibtidâ ilminin önemi de izahtan varestedir. Bu önemi belirtme sadedinde çeşitli akli ve nakli açıklamalar yapılmış; değişik dönemlerden farklı misaller sergilenmiştir:

Temîm et-Tâî (93/811)'nin Adiyy b. Hâtim (68/687)'den aktardığı şu enstantane konuyla ilgili tüm kaynaklarda yer almaktadır: Rasûlullah (as)'a iki, kişi geldi. Onlardan birisi şahâdet kelimesi okuduktan sonra " مَنْ " dedi ve durdu.⁴² Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Kalk! -ya da, git!-; sen ne kötü konuşmacı imişsin!" demiştir.⁴³

ed-Dânî bu haberi, sözün hakikatini ve maksadını ifade eden kısmının as elemanı olan bir lafızda yapılan yersiz, hoş olmayan bir duruşun sevimsizliğinin açıklaması olarak yorumlamaktadır. Çünkü Rasûlullah (as) konuşmacıyı, sözü uygun olmayan yerde kesti diye kaldırmıştır. O, sözün burasında vakf yapınca itaat edenle isyan edeni

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, Nesr, I, 225; Suyûtî, İtkân, I, 85; Dâni, Muktefâ, s. 49.

⁴¹ Dâni, Muktefâ, s. 49; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nahhâs, *el-Kat' ve'l-İtinâf*, thk: Ahmed Hattâb el-Umer, Matba'atu'l-'Anî, Bağdat-1398/1978, s. 87, "Nitekim siz de bugün Kur'an'ı öğreniyorsunuz. Günümüzde öyle adamlar gördüm ki, İmandan önce onlara Kur'an öğretiliyor; emredenini, yasak koyanını; vakf yapılması gerekenleri kavramadan, sıradan bir hurmayı seriyormuş gibi onu başından sonuna okuyup gidiyor." ilavesiyle.

⁴² Bu şekliyle anlamı: Kim Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederse doğru yola ermiştir, onlara isyan eden de." olur ki, bu durumda iman edenle isyan edeni denk, eşit göstermiş olmaktadır. Bu anlama denk düşen söylenişi itibarıyla aradaki vâv harfi atıf (bağlaç) olmuştur. Halbuki asil elde edilmek istenen anlama göre bu harf isti'nâf (söze kaldığı yerden yeniden başlama) vâvidir ve sonrasındaki şart-cevap cümlesini başlatmaktadır.

⁴³ Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Çağrı Yayınları, *el-Musnedu's-Sahîh*, İstanbul-1981 (1401), Cum'a, 48; Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed İbn Muhammed eş-Şeybânî, *el-Musned*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1982 (1402), IV, 256, 379; Nahhâs, *el-Kat'*, s. 92; Dâni, Muktefâ, s. 133; Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî-Ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru't-Turâs, Kahire-t.y., I, 343.

aynılaştırmış; aralarındaki farkı ortaya çıkaramamıştır. Halbuki (فقد رشد) 'de vakf yapıp sonra da yeniden başlayıp "وَمَنْ يَعِصْهُمَا فَقَدْ عَوَى"⁴⁴ diye bitirmesi gerekirdi. Böyle bir durum yaratılmışların, insanların sözlerinde çirkin bulunuyorsa alemlerin rabbinin sözü olan Kelâmullah'ta çok daha çirkin düşer; öyle ise bundan kaçınmak çok daha gereklidir.⁴⁵

Ebû Bekr (r)'tan nakledilen şu olay da konuşmada anlama, maksada uygun vakfın ve başlangıcın nasıl olacağına güzel bir misalidir: O, yanında devesi olan birisine: Onu satar mısın? dedi. Adam da "لا عافاك الله" karşılığını verdi.⁴⁶ Ebû Bekr de ona: "Öyle söyleme; "لا وعافاك الله" şeklinde söyle."⁴⁷ der. İfade düzgünlüğü, şiirde olsun nesirde olsun Arapların meramlarını ifadede üzerine çok düştükleri çok önemli bir keyfiyettir.⁴⁸

Hz. Ali'den "tertîl" ile ilgili nakledilen "harfleri hakkını vererek okumak (tecvîd) ve durakları (vakf'ları) bilmek" açıklaması, bu ilmin bilinmesi ve öğrenilmesinin vucûbuna delil kabul edilmiştir.⁴⁹ Konuyla ilgili olarak İbn Ömer (r)'dan gelen ve Kur'an'la birlikte vakfları da öğrendiklerini ifade eden haber de onların bunu bizzat Rasûlullah'tan (as) öğrendiklerini (tevkîfi) ve bunların öğrenilmesi ve öğretilmesi hususunda Ashâb'ın icmâ'ının/ittifakının bulunduğu delili sayılmıştır.⁵⁰

Meymûn b. Mihrân (116/734)'ın söyledikleri de ilgi çekicidir: "Bazı insanların kırâatlerinden kesinlikle tüylerim ürperiyor. Onlar sanki aşrı tamamlamamayı kendileri için bir mecburiyet görüyorlar. Halbuki kurrâ, uzun da olsa kısa da olsa, kıssaları bir bütün olarak okurlardı. Bugün bunlardan birisi kalkıyor, "وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ" ayetini⁵¹ okuyor; sonraki rekatta da "أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ"⁵² ayetini⁵³ okuyor." Meymûn'un bu söyledikleri de Ashâb'ın Kur'an kırâatinde birbiriyle bitişik olan, başı ile sonunun ilgisi bulunan kelâmı, ayetleri kat' etmediklerini, ayırmadıklarını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü o, tâbi'ilerin b yüklerindedir ve Sahâbe'den pek çoğuyla görüşmüştür. Bunları da onlardan aktarmıştır. Bütün bu anlatılanlar bir araya getirilince de bu hususları öğrenme-öğretme ve gereği gibi uygulamanın vacip olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

İbnu'l-Enbârî, vakf ve ibtidâ bilgisini Kur'an'ın i'râbını, manalarını ve ğarîb'ini bilmenin tamamlayıcısı kabul eder ve okuyucunun (kâri') vakfın

⁴⁴ Anlamı: "Kim de o ikisine isyan etmişse kesinlikle doğru yoldan sapmıştır." demektir.

⁴⁵ İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk: Muhyiddîn Ramadân, Mecma'u'l-Luġati'l-'Arabiyye, Dimeşk-1390/1971, I, 23; Dâni, Muktefâ, s. 134; Zerkeşî, Burhân, I, 343.

⁴⁶ Bu söz bu şekliyle beddua formundadır ve anlamı "Allah sana afiyet vermesin!"dir.

⁴⁷ Doğru şekliyle anlamı: "Hayır, Allah senin iyiliğini versin." olur ve sözün sahibinin esas maksadı da her halde bu olmalıdır.

⁴⁸ İbnu'l-Enbârî, *İdâh*, I, 22; Nahhâs, el-Kat', s. 93; Dâni, Muktefâ, s. 7.

⁴⁹ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 225; Suyûtî, İtkân, I, 85.

⁵⁰ Uşmûnî, Menâr, s. 3; Dâni, Muktefâ, s. 134; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 225; Suyûtî, İtkân, I, 85.

⁵¹ 2. Bakara, 11.

⁵² 2. Bakara, 12.

⁵³ Dâni, Muktefâ, s. 135.

⁵⁴ Aynı eser, aynı yer.

tüm çeşitlerini bilmesi gerektiğini söyler.⁵⁵ Nekzâvî (683/1284)'nin ifadesine göre de vakf konusu çok değerli ve çok da riskli bir konudur.⁵⁶ Çünkü fasılları, vakf yapılacak yerleri bilmeden Kur'an'ın manalarını bilmek de ondan şer'î hükümler istinbât etmek de kabil değildir.⁵⁷

İbn Evs (341/952 sonrası), bu ilmin Kur'an okuyanın muhtaç olduğu en güzel şeylerden birisi olduğunu; buna rağmen pek azı hariç avamın vakf ve ibtidâ yapılacak yerleri bilmeden okuduklarını müşahede ettiğini belirtmektedir.⁵⁸

İbnu'l-Cezerî (833/1492) ve Kastallânî (923/1517), nefes almanın insanın özelliklerinden olduğunu; bir sureyi ya da kıssayı tek nefeste okumak mümkün olmadığına göre nefes alıp dinlenmek için bir durak/vakf, bunun akabinde de bir başlangıç/ibtidâ yerinin seçiminin zorunlu olduğunu belirtmektedirler. Her iki yerin de manayı bozan ve anlamayı ihlal eden biçimde olmamaları vaz geçilmez bir zorunluluktur. Çünkü kırâat ilmi bunlara dayanmakta; Kur'an'ın icâzı böylece açığa çıkmakta ve onun manalarına böyle ulaşılmaktadır. Bu yüzden, bunların hoş ve nâhoş olanının bilinmesini temin edecek kanunlara ve ilkelere ihtiyaç vardır. Önemine binâen imamlar da bunları bilmeyi ve öğrenmeyi teşvik etmişlerdir.⁵⁹ Bu anlamda imam İbnu'l-Cezerî, sözünün devamında; "Bizim imamlarımız da kendi şeyhlerinden aynen aldıkları bir gelenek olarak bizi her bir lafızda durdururlar ve parmaklarıyla bunları bize gösterirlerdi." demekte ve imamların icâzet verenlere, vakf ve ibtidâyı öğrenmeden hiç kimseye icâzet vermemelerini şart koştuklarını belirtmektedir.⁶⁰

Vakf ve ibtidâ ilminin özellik ve önemini gösteren dikkat çekici bir başka husus da bu konuda eser vermiş olanların her birinin kurâdan ve nahiv alimi olmasıdır. Kırâat imamı ya da dil alimi olup da bu konudaki telif faaliyetine katılmamış olanı pek azdır.⁶¹

Yukarıdakilerin sonucunu almaya çalışırsak diyebiliriz ki; vakf ve ibtidâ konusu Kur'an'ın hem kırâati/okunuşu hem manasının anlaşılması ve hem de ondan hüküm istinbâtı/çıkarılması bakımından önemlidir. Bu ilim sayesinde bu maksatlara ulaşılır ve müşkilata düşmekten güvende olunur.⁶² Bu maksatlara ulaştıran ya da yardımcı olan bir ilim de elbette önemli olmalıdır.

- Vakf ve İbtidâ İlminin Gayesi

İlk bakışta yalnızca Kur'an kırâati ile ilgili olduğu düşünülen Vakf ve İbtidâ ilminin bağlantıları -ileride konu edileceği üzere- geniştir. Bu

⁵⁵ İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 21 vd, 108; Uşmûnî, Menâr, s. 4; Suyûtî, İtkân, I, 85.

⁵⁶ Suyûtî, İtkân, I, 85.

⁵⁷ Uşmûnî, Menâr, s. 4; Dâni, Muktefâ, s. 57; Suyûtî, İtkân, I, 85.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Evs el-Mukrî, *Kitâbu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, no: 31, v. 3a.

⁵⁹ Bk: İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 224; Suyûtî, İtkân, I, 85.

⁶⁰ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 225.

⁶¹ Dâni, Muktefâ, s. 49.

⁶² Bk: Zerkeşî, Burhân, I, 339.

bağlantıları da göz önünde bulundurularak hedefi, gayesi şöylece tespit edilebilir: -İster Arapça bilsin ister bilmesin- Kur'an okuyan kimsenin;

1.- çeşitli tefsir vecihlerine, ihtimallerine uygun düşecek;

2.- mananın doğru olmasını sağlayacak; ve

3.- dilin/Arapça'nın doğru kullanımına ve bunu temin eden sarf, nahiv vb. dilbilimleri ve diğer bazı ilimlerin gereklerine uygun düşecek olan duraklarda vakf yapmasını sağlamaktır. Böylece, okuyucu kırâatin tüm maksatlarını bihakkın yerine getirmiş olur. Sonuçta kırâat hiçbir şekilde tefsir vecihlerinin, ihtimallerinin ve dilin münasip bulunan kullanıcılarının dışına çıkmaz; Arapça'nın üslûbuna ve ifade tarzlarına muvafık olur. Uzun vadede de Kur'an'ın okunmasında asıl olan maksat hasıl olur: Onu idrak etmek ve kavramak. Kur'an okuyan, ifadenin bitiminde en uygun durakta vakf yapmayı gözettiği gibi ondan sonra da kesinlikle en mükemmel düşecek bir yerden ibtidâ yapmayı becerecektir. Bu ilmin gayeleri arasında bunun temini de yer almaktadır.⁶³

- Vakf ve İbtidâ İlminin Diğer Bazı İlimlerle İlişkisi

Başta kırâât olmak üzere bazı konularda önem arz eden bu ilim diğer bazı ilimlerle karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisindedir. Bunlar, olmayınca olmaz bağlantılardır ve büyük öneme sahiptir. Konunun uzmanı alimlerimizden bazılarının konuyla ilgili ifadelerine şöylece yer verelim :

İbn Mucâhid (334/939), tâm vakfı uygulayabilecek, bu ilmin üstesinden gelebilecek, meselelerinin içinden bihakkın çıkabilecek olanların ancak kırâatleri, tefsiri, özet ve ayrıntı olarak kıssaları, Kur'an'ın indiği dili, aynı şekilde fıkıh ilmini de bilen nahivciler olabileceğini ifade etmiş⁶⁴, Uşmûnî de benzer ifadelerle onun görüşüne iştirak etmiştir.⁶⁵

ed-Dânî, konuyla ilgili bilgileri müfessirlerin görüşlerinden, kurrânın ve nahivcilerin eserlerinden elde ettiğini; gerek duyulan yerlerde müsned hadis, tefsir, kırâât, me'ânî ve i'râbı da -fazla uzatmaksızın- ihmal etmediğini⁶⁶ belirtirken konunun ilişkilerini ve kaynaklarını da göstermiş olmaktadır.

ed-Dânî'nin, eseri Muktefâ'da i'râp ve nahiv ile ilgili (617) meseleye yer vermiş olması⁶⁷ Nahhâs'ın bu ilmi Kur'an'ın i'râbının tamamlayıcısı sayması⁶⁸ bu ilimler arasındaki sıkı ilişkiyi belirtmesi açısından önemlidir. Konuyu biraz açacak olursak;

Nahiv ilmini ve ona bağlı olarak değerlendirmeler yapabilmek, bizzat uygulayabilmek bu ilimde icrâsı açısından çok önemlidir.⁶⁹ Mesela; " مِلَّةٌ

⁶³ Bk: Dâni, Muktefâ, s. 7; İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 21 vd.

⁶⁴ İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 25;" Nahhâs, el-Kat', s. 94; Dâni, Muktefâ, s. 58; Zerkeşî, Burhân, I, 343; Suyûtî, İtkân, I, 89.

⁶⁵ Uşmûnî, Menâr, s. 3.

⁶⁶ Dâni, Muktefâ, s. 129.

⁶⁷ Dâni, Muktefâ, s. 8 ve 15.

⁶⁸ İdâh, I, 108.

⁶⁹ Zerkeşî, Burhân, I, 344; Suyûtî, İtkân, I, 89.

"مَلَّةٌ"⁷⁰ terkinde "مَلَّةٌ" lafzını iğrâ (teşvik) olarak değerlendiren burada vakf yapar.⁷¹ Fakat mâkablını/öncesinde geçen başka âmil(ler)i bir yorumla bunda da âmil sayan, başında hazf edilmiş cerr harfi (ك) var olduğunu takdir eden ve bundan dolayı mansûp (fethalı) okuyan kimse ise onun öncesinde vakf yapmaz.⁷² Keza, muzâf-ı ileyh'i bırakıp muzâf'ta, merfû'u bırakıp onu ref' eden âmilde, mansûb'u bırakıp onu nasbedende, ma'tûf'u bırakıp ma'tûf-u 'aleyh'te ...ilh. Sonuç itibarıyla sonrasıyla alakası olan şeylerde alakalı olduğu sonrakinin bırakıp öncesinde vakf yapmak caiz değildir.⁷³ Bu ilişkilerin sağlıklı olmasını sağlayan, bu disiplini bu yolla destekleyen de nahiv ilmi olmaktadır.

Vakf ve İbtidâ İlminin ilk akla gelen ilgisi Kırâât İlmi'yle olanıdır. Bu itibarla, bu disiplinin gereklerini mükemmel olarak yerine getirebilmek için kırâatlerle ilgili ayrıntılara da incelikleriyle hakim olmak gerekir. Çünkü bir kırâate göre durak olan yer bir diğerine göre durak olmayabilir.⁷⁴ "ويقولون" ayet-i kerimesi⁷⁵ "حَجْرًا مَّحْجُورًا" hâ harfinin fethasıyla (حَجْرًا) şeklinde okunacak olursa vakf ayetin sonunda tamam olur. Şayet hâ harfinin zammesiyle (حُجْرًا) okunacak olursa o takdirde bu kelimedede vakf yapılmalıdır. Çünkü Araplardan birisi, başına bir bela geldiğinde ("Yapma, etme, kıyma; Senden Allah'a sığınırım." vb. anlamlarına gelmek üzere) "حُجْرًا" derdi. Ayetin bütününde anlatılan olay bağlamında kendilerine böyle diyerek istimdat eyleyen kafirlere meleklerce denilir ki: "Burada -Âhîret'te-Dünya'da korunduğunuz gibi korunmanız söz konusu değildir. Kıyamet gününde Allah kafirlere bunu haram kılmıştır (مَّحْجُورًا)."⁷⁶

Tefsir ilminin ayrıntılarına ve inceliklerine vâkıf olmak da bu konunun gerekleri arasındadır. Mesela; "فَاتَّهَا مَحْرَمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً" ayetin⁷⁷ burasında vakf yapılsa, ayette sözü edilen topluluğun o şehirden mahrumiyet süresinin (40 yıl) olduğu anlamı çıkar. Şayet ayetin "فَاتَّهَا مَحْرَمَةٌ عَلَيْهِمْ" bölümünde vakf yapılacak olsa onların mahrumiyetinin ebedî olduğu anlamı çıkar. Halbuki "şaşkın şaşkın dolaşmaları"nın süresi (40 yıl)dır. Burada da tefsir ilmi ve onun yan disiplinlerine başvurularak doğru olan bilgiye uygun vakf yapılır.⁷⁸

⁷⁰ 22. Hacc, 78.

⁷¹ Suyûtî, İtkân, I, 89.

⁷² Uşmûnî, Menâr, s. 179; Zerkeşî, Burhân, I, 344; Suyûtî, İtkân, I, 89.

⁷³ Dâni, Muktefâ, s. 58; ayrıntı için bk: Zerkeşî, Burhân, I, 355 vdd.

⁷⁴ Suyûtî, İtkân, I, 89.

⁷⁵ 25. Furkân, 22.

⁷⁶ Dâni, Muktefâ, s. 58; Zerkeşî, Burhân, I, 345; ayrıntı için bk: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, Mısır-1387/1967, XIII, 20. Not: Zamme ile okuyuş şekli el-Hasen ve Ebû Racâ'nın kırâatidir. Furkân, 22. ayetin meâli: "Melekleri görecekları gün, işte o gün mücrimlere (inanmayanlara) asla müjde yoktur. (Melekler onlara) "Yasak (müjde size) yasak!" diyeceklerdir."

⁷⁷ 5. Mâide, 26.

⁷⁸ Dâni, Muktefâ, s. 58; Zerkeşî, Burhân, I, 345.

Fıkıh/İslam Hukuku İlmi'ni bilmek de vakf ve ibtidâyı sağlıklı icra etmek için gereklidir. Nekzâvî (683/1284) ve bazı alimler böyle düşünmüşlerdir. Çünkü yerine göre, meşhur fıkıh imamlarının görüşlerini bilmek vakf ve ibtidâ konusunda destek olur. Zira Kur'an'da öyle yerler var ki, bir mezhebe göre orada vakf yapmak gerekli iken bir başkasına göre gerekli değildir.⁷⁹ Bundan dolayıdır ki, günahsız birine zina iftirası atmış olan birisinin şahitliğini -tövbe etmiş de olsa- asla kabul edilmeyeceği görüşünde olanlara göre vakıf "ولاتقبلوا لهم شهادة أبداً" ayetinin⁸⁰ burasında yapılır; aksi görüştekilere göre ise vakıf, takip eden ayetin sonunda olmalı; iki ayet vasledilerek/ulanarak okunmalıdır.⁸¹

Vakf ve ibtidâ'nın sağlıklı olabilmesi için Kur'an metninde anlam bütünlüğünün olduğu yerleri bilmek de önemlidir. Gerçi müteahhiründen bazıları, Ümmü Seleme (ra)'dan nakledilen Nebi (as)'ın her ayette vakf yaparak okuduğu şeklindeki habere istinaden mananın tamamlanmasının esas alınmasına karşı çıkmışlar; her hali karda ayet başlarında vakf yapmak sünnet ve evlâ görmüşler ise de kurrâ'nın çoğunluğu manayı ön planda tutmuşlar, vakf ve ibtidâ yapmak için anlamın ve maksadın tamamlandığı yeri -ayet bitimi (fâsıla) olsun olmasın- gözetmişlerdir.⁸²

C - Vakıfların Kategorik Olarak Tasnifi

İmamlar, Kur'an okunurken vakf yapılacak durakları ve bunların çeşitlerini tesbit etmede ve bunları isimlendirmede farklı yöntemler benimsemişler; telif ettikleri uzun ya da kısa eserlerde konuyu işlerken kimisi nahivcilerin görüşlerine ağırlık vermiş; kimisi kurrâdan yapılan nakilleri tercih etmiş; bazıları mevcut görüş ve rivayetleri de göz önünde bulundurarak yaptığı kişisel istinbatlarını esas almış; konuyla ilgili birikimi değerlendirenler olmuş; mutlak olarak fâsılalarda vakf yapmak suretiyle Sünnet'e uymayı tercih edenler olmuştur. Ortalıkta genel-geçer bir yöntem bulunmadığından her birinin tesbit ve isimlendirmesi kendisine göre olmuş; bu durumda da konunun tümüne şamil standart bir terminoloji oluşmamıştır. Hatta öyle olmuş ki, mesela İbnu'l-Enbârî vakf çeşitlerini sıralarken bir yerde tâm, kâfi ve kabîh adlarını kullanmış; bir başka yerde ise kâfi terimi yerine hasen terimini kullanmıştır.⁸³

Bu çalışmaların bir kısmı tüm Kur'an'a şamil sistem oluştururken bazıları maksat ve kapsam itibarıyla sınırlı kalmış; bazıları arasında bir şekilde ortak ve benzer görünen bir terminoloji oluşmuş, kimilerinin terimleri bireysel kalmıştır. Bu hususları göz önünde bulundurarak baktığımızda aşağıdaki tabloyu görebiliriz:

⁷⁹ Suyûtî, İtkân, I, 89.

⁸⁰ 24. Nûr, 4.

⁸¹ Zerkeşî, Burhân, I, 343, ayrıntı için bk: Nahhâs, el-Kat', s. 94.

⁸² Bk: Dâni, Muktefâ, s. 59.

⁸³ Bk: Uşmûnî, Menâr, s. 6; Zerkeşî, Burhân, I, 354; 'Alemuddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Alemu'l-İhtidâ fi-Ma'rifeti'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk: Ali Huseyn el-Bevvâb, Mektebetu't-Turâs, Mekke-t.y. (Müellifin "*Cemâlu'l-Kurrâ' ve Kemâlu'l-İkrâ'*"sının da bulunduğu bir serinin içerisinde 10. kitap olarak neşredilmiş.), s. 552. (Not: Nihat Temel, "Vakf ve İbtidâ, s. 35"te bu müellif ve eser adını hataen "İlmüddîn..., İlmü'l-İhtidâ'..." olarak vermiştir.)

I. Vakfların İhatalı/Kapsamlı Tasnifi

Bu başlık altında geçen vakf olgusu Kur'an'ın tümüne şamil olan, tümü için söz konusu olan türlerdir. Alimler, tüm Kur'an'ı ayet ayet, kelime kelime bu maksatla irdeleyerek çeşitlerini tesbit etmişlerdir. Bu kategoriyi önce iki kısma ayırabiliriz:

a- İzdırârî Vakf:

Okuyanın, mananın tamam olmasını gözetmeksizin, yapmak zorunda kaldığı zorunlu vakıftır. Buna da sadece nefes kesilmesi sebep olmaktadır. Bu durum da belli bir yere/yerlere özgü değildir; nefes nerede kesilirse orada vakf yapılmak suretiyle ızdırârî vakf oluşmuş olur. Sonuç itibarıyla "kabîh vakf" olarak adlandırılan çeşidi intaç eder. Anlamın oluşmaması ya da fâsit bir manayı ortaya çıkaracağı için yapılması caiz görülmemiştir. Bunun hükümleri ve kelimelerde nasıl vakf yapılacağı, konunun bütünlüğü içerisinde ortaya çıkmaktadır. Ancak, mesela imam Hazma (156/772)'nin kırâatinde, ortasında veya sonunda hemze bulunan her bir kelimedede hemzeyi teshîl etmek istediğinde -mananın tamam olmadığını bir şekilde ihsas eyleyerek⁸⁴- vakf yaptığı, dahası muzâf-ı ileyh'ten ayırıp muzâf'ta vakf yaptığı vs. rivayet edilmektedir.⁸⁵

b- İhtiyârî Vakf:

Sözün iki parçası arasında sıradan bir ayırmaya göre değil de tercihe, seçime bağlı olarak yapılan vakf çeşididir. Bir diğer ifadeyle, ibarenin/anlatımın sona ermesi sebebiyle yapılan vakıftır. Bu da mananın tamam olmasına dayanır. Mutlak ifade olarak vakıf adı geçince akla gelen, kastedilen de bu olmaktadır. Üstün bulunan tür budur; bakış açısına bağlı olarak taksimi yapılan da budur.⁸⁶

İmamların kaba hatlarla ya da ince hat ve ayrıntılarla bakışına göre vakf çeşitlerin sayısı değişmektedir:

Câiz olan ve câiz olmayan vakıf olmak üzere ikiye ayıranlar olmuştur.⁸⁷

Sözün iki parçası arasındaki alakaya göre tâm vakıf ve nâkıs vakıf olarak ayıran da olmuştur.⁸⁸

Bazıları da ikili taksimi tâm vakıf ve kabîh vakıf olarak yapmışlardır.⁸⁹

İbnu'l-Enbârî ve Sehâvî'ye göre ise vakıflar tâm, hasen ve kabîh olmak üzere üç çeşittir.⁹⁰

⁸⁴ Ayrıntı için bk: Zerkeşî, Burhân, I, 359.

⁸⁵ Bk: Zerkeşî, Burhân, I, 359; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 225; Suyûtî, İtkân, I, 87.

⁸⁶ Bk: Aynı eserler, aynı yerler.

⁸⁷ Ahmed Hattâb el-'Umer, "Mukaddime fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ", Âdâbu'r-Râfideyn, c. VIII, Musul-1977, s. 169 (en-Nekzâvî, el-İktidâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ, v. 8'den naklen.)

⁸⁸ Bk: Zerkeşî, Burhân, I, 360.

⁸⁹ Dâî, Muktefâ, s. 138; Zerkeşî, Burhân, I, 350.

⁹⁰ İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 108; Uşmûnî, Menâr, s. 6; Dâî, Muktefâ, s. 138.

Bazıları da tâm, kâfi ve kabîh vakıf olmak üzere üç çeşit olarak tesbit etmişlerdir.⁹¹

en-Nahhâs vakıfları tâm vakıf, kâfi vakıf ve sâlih vakıf şeklinde üç gruba ayırmıştır.⁹²

Kurrâ'nın çoğunluğuna nisbet edilen taksimde ise vakıflar dört çeşittir: muhtâr da denilen tâm vakıf; câiz olarak da adlandırılan kâfi vakıf; mefhûm ismi de verilen hasen vakıf ve metrûk de denilen kabîh vakıf.⁹³

Mekke kırâat imamlarından Kavvâs (240/854)'ın, biz nefesimiz kesildiği yerde vakf yapardık, dediğini kendi şeyhlerinden Ebû'l-Feth Fâris b. Ahmed (401/1010)'den nakleden ed-Dânî, bu dörtlü taksimi en isabetli kategorik ayırım olarak nitelendirmektedir. Ona göre, kıssa ya da ibare/pasaj uzun olursa okuyan kimse tâm veya kâfi vakf yapamayacağına göre, kendisine bir kolaylık olmak üzere hasen vakf yapar. Bu da Sünnet ve Arapça açısından bir sıkıntıya, bir arızaya sebep olmaz.⁹⁴

Sahâvî ve Zerkeşî tâm vakıf ve şebîhi (benzeri), nâkis vakıf ve şebîhi, hasen vakıf ve şebîhi, kabîh vakıf ve şebîhi, şeklindeki sekizli taksimi Cumhûr'a nisbet etmişler, Uşmûnî ve Suyûtî de "Tenzîl'de vakıf sekiz çeşittir, diyen de olmuştur." şeklinde bir ifadeyle bu sekizli ayırımı vermiştir.⁹⁵

Ensârî tâm vakıf, hasen vakıf, kâfi vakıf, sâlih vakıf, mefhûm vakıf, câiz vakıf, beyân vakfî ve kabîh vakıf şeklindeki sekizli taksimi tercih etmektedir.⁹⁶

Uşmûnî de vakıfları tâm ve etemm; kâfi ve ekfâ, hasen ve ahsen, sâlih ve aslah, kabîh ve akbah şeklinde derecelendirdikten sonra aralarındaki farklılığa kısaca deyinmiş ve bir de beyân vakfını eklemiştir; böylece onun taksimi onbir çeşide ulaşmıştır.⁹⁷

İhtiyârî Vakfa Ortak Özellik Arzeden Vakf Çeşitleri

Her ne kadar bazılarınca, ortak bir yöntem bulunmadığından ortak bir terminoloji oluşturulamadığı ifade edilmekteyse de manayı esas alan kategorik ayırımlarda aynı içeriğe farklı isimler verilmesi; mesela tâm vakfa muhtâr⁹⁸, kâfi'ye sâlih, mefhûm ya da câiz⁹⁹, hasen'e sâlih¹⁰⁰ ve

⁹¹ Ensârî, Maksad, s. 3; Zerkeşî, Burhân, I, 350.

⁹² Nahhâs, el-Kat', s. 74.

⁹³ Uşmûnî, Menâr, s. 6; Ensârî, Maksad, s. 3; Dâni, Muktefâ, s. 138; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, s. 563; Zerkeşî, Burhân, I, 350. Not: Her ne kadar bu dörtlü tasnif çoğunluğun kabulüne mazhar olmuş ise de -muhTemel, Vakf ve İbtidâen içerik, mukabilindeki isimle aynı olmakla birlikte- terim adlar farklılık gösterebilmektedir. Mesela Nahhâs, "hasen" terimi yerine "sâlih"i kullanmaktadır. Bk: Nahhâs, el-Kat', s. 74.

⁹⁴ Dâni, Muktefâ, s. 139.

⁹⁵ Bk: Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 552; Zerkeşî, Burhân, I, 354; Uşmûnî, Menâr, s. 6; Suyûtî, İtkân, I, 87.

⁹⁶ Ensârî, Maksad, s. 3.

⁹⁷ Uşmûnî, Menâr, s. 6.

⁹⁸ Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, s. 563.

⁹⁹ Aynı eser, aynı yer.

¹⁰⁰ Dâni, Muktefâ, s. 145.

kabih'e de zaruret vakfı¹⁰¹ veya metrûk vakfı¹⁰² denilmesi; ayrı isimlere rağmen muhtevada ortak zemin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bazen de alt ve üst dereceler, ara terimler oluşmuştur. Bu kadar geniş bir coğrafyada yapılan çalışmalarda yine de muhtevadaki ortak tesbitler önemli olmalıdır. Bu başlık altında sözü edilecek olanlar da, terimlerin kapsamları hususunda imamlar arasında benzerlik ve yakınlık bulunan vakflardır. Zaten imamların çoğunluğunun kabulünü kazanmış vakf çeşitleri olarak da kaynaklarda bunlar verilmiştir. Bu çeşitleri şöyle sıralayabiliriz:

I. Tâ'm Vakf

Kendisinden sonraki ile lafız ilişkisi de mana ilişkisi de bulunmayan bir kelamın bitiminde yapılan vakıftır. Söz, lafız olarak da mana itibarıyla da kesin olarak tamamlanmış olduğundan bu adı almıştır. Buna "muhtâr vakf" da denilmiştir.¹⁰³ Burada vakf yapmak da sonrası ile ibtidâ yapmak da fevkalade yerindedir. Mesela, "وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ"¹⁰⁴ bitiminde vakf yapmak gibi.¹⁰⁵

Tâ'm vakf çeşidi kendi içerisinde, aralarındaki çok ince farklılıklardan dolayı derece farkı arz edebilmektedir. Nitekim imamlar da alt ve üst dereceler tesbit ederek buna dikkat çekmişlerdir: Yukarıda zikri geçen (2. Bakara, 5.) ayeti etemm (daha da tâ'm, üst düzeyde tâ'm)dir; çünkü müminlerin anlatımı bununla bitiyor, sonrasında da kafirlerin anlatımı başlıyor. Duraktan sonraki kısmın, öncesi ile hiçbir alakası da bulunmamaktadır.¹⁰⁶

Ama mesela, Fâtiha suresinde "إِنَّا كَتَبْنَاكَ وَأَنَاكَ كَسْتَعِينُ"¹⁰⁷ ayetindeki vakıf da tâ'm'dır. Allah Teâlâ'ya senânın son noktası olması hasebiyle sonrasında bağımsızdır. Ancak bu ayet de bir sonraki de mütekellimden/I. şahıstan sadır olup muhataba/II. şahsa yönelik olması hasebiyle yine de öncekinin sonrakiyle anlam alakası bulunmaktadır. Bu haysiyetle bu ve benzeri yerlerde yapılacak vakfa bazıları "şebîh bi't-tâm" (tâm vakfa benzeyen) demişlerdir.¹⁰⁸

Suyûtî, maksut manayı ifade etmede ve açığa çıkarmada sonrasında bağımsızlığı son derece güçlü olanının da mevcut olduğunu; bunun da Secâvendî'nin "lâzım vakıf" adını verdiği çeşit olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹

¹⁰¹ Dâ'nî, Muktefâ, s. 148.

¹⁰² Dâ'nî, Muktefâ, s. 138.

¹⁰³ Bk: Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 563.

¹⁰⁴ 2. Bakara, 5.

¹⁰⁵ İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 149; Dâ'nî, Muktefâ, s. 141; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 563; Ensârî, Maksad, s. 3; Uşmûnî, Menâr, s. 6; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226; Zerkeşî, Burhân, I, 351, 353; Suyûtî, İtkân, I, 87; Ahmed Hattâb, Mukaddime f'l-Vakf, s. 171.

¹⁰⁶ Bk: Ensârî, Maksad, s. 3; Suyûtî, İtkân, I, 87; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 227.

¹⁰⁷ 1. Fâtiha, 4.

¹⁰⁸ Bk: Ensârî, Maksad, s. 3; Suyûtî, İtkân, I, 87; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 227.

¹⁰⁹ Suyûtî, İtkân, I, 87.

Tâm vakıf, genelde ayet sonlarında olur. Mesela, "وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ"¹¹⁰ ifadesinde yapılan vakıf tâmdır; "إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا"¹¹¹ ayet başından da ibtidâ yapılır.¹¹²

Bazen ayetin sonuna (fâsıla) ulaşmadan da olabilir. Mesela, "...وَجَعَلُوا" bölümünde¹¹³ yapılan vakıf tâmdır; çünkü burası Belkıs'ın sözünün sonudur. Halbuki ayetin fâsılası "وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ" şeklindedir.¹¹⁴

Yerine göre önceki ayetin fâsılasından sonraki bir kelimedede olabilir. Mesela, "...وَأَنَّكُمْ تَتْمُرُونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ وَبِاللَّيْلِ" kısmında¹¹⁵ yapılan vakıf böyledir. Önceki ayetin fâsılası "مُصْبِحِينَ" kelimesidir; anlama bağlı olarak vakıf "وَبِاللَّيْلِ" ifadesiyle tâm olmaktadır; anlam olarak (بِالصُّبْحِ وَبِاللَّيْلِ) takdirindedir.¹¹⁶

Kıssaların tamamlandığı duraklar tâm vakıftır. Ancak her zaman kıssa sonu şartı aranamaz. Çünkü bazen ayetler sure sonuna kadar tek kıssa olsa bile kendi içerisinde tâm vakıf olan duraklar bulunabilir. Nitekim ayet bütünlüğü içerisinde "مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ"¹¹⁷ kısmı kendi arasında "mübtedâ-haber" ilişkisiyle tam bir sözdür ve sonundaki vakıf da tâmdır.¹¹⁸

II. Kâfi Vakıf

Sonrasından lafız, ibare olarak bağımsız; ancak anlam itibarıyla bir şekilde ilgili olan kelamın sonunda yapılan vakıftır. Burada vakıf yapmak da sonrası ile ibtidâ yapmak da uygundur. Mesela, ilgili ayetin "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ" kısmında vakıf yapıp sonrası ile ibtidâ yapmak böyledir.¹²⁰ Çünkü ayetin bu kadarlık kısmı, gramer olarak gerekli unsurları mevcut olan bağımsız bir sözdür. Ancak anlam bakımından sonraki kısım ile ilgilidir.

Bu tür vakfa "kâfi" denilmesinin gerekçesi, vakıf yapılan duraktan önceki kelam da sonrasındaki de müstakil olup bir anlam için kendi

¹¹⁰ 2. Bakara, 5.

¹¹¹ 2. Bakara, 6.

¹¹² Dâni, Muktefâ, s. 141; Uşmûnî, Menâr, s. 6; Zerkeşî, Burhân, I, 351; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226.

¹¹³ 27. Nemi, 34.

¹¹⁴ Dâni, Muktefâ, s. 141; Uşmûnî, Menâr, s. 6; Zerkeşî, Burhân, I, 351; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 227.

¹¹⁵ 37. Sâffât, 137-138.

¹¹⁶ Zerkeşî, Burhân, I, 351; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 227; Ensârî, Maksad, s. 3. 48. Feth, 29.

¹¹⁷ Feth, 29.

¹¹⁸ Uşmûnî, Menâr, s. 7; Ensârî, Maksad, s. 3. Not: Zerkeşî, hizb'leri, nisf'ları, rubu'ları, hums'lar, aşr'ları vs. tâm vakıf olarak değerlendiriyor ise de bunların tümü için aynı şeyi söylemek zordur; tartışıp değerlendirmek gerekir. Bk: Zerkeşî, Burhân, I, 351.

¹¹⁹ 4. Nisâ', 23.

¹²⁰ Dâni, Muktefâ, s. 143; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 563; Ensârî, Maksad, s. 3; Uşmûnî, Menâr, s. 7; Zerkeşî, Burhân, I, 352; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226; Suyûtî, İtkân, I, 87; Ahmed Hattâb, Mukaddime fî'l-Vakf, s. 171.

içerisinde yeterli olmalarıdır; birbirlerini kayıtlayıcı değildirler.¹²¹ Vakf yapılan duraktan sonraki kısımda bulunan zamir(ler)in, duraktan öncesine râci olması da vakf yapmaya engel teşkil etmez; tâm ve kâfi vakf türünün tümünde durum aynıdır.¹²²

Kâfi vakfın kendi türü içindeki üst derecesi "ekfâ vakf (üst seviyede yeterli)" olmaktadır. "فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا"da yapılan vakf kâfi; ancak burayı vasledip (okuyarak devam edip) "فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا" ibaresi¹²³ bitiminde yapılan vakf ekfâ olmaktadır.¹²⁴

İbnu'l-Cezerî, kâfi vakfın fâsılalarda da fâsıllar dışındaki yerlerde de bulunabileceğini belirtmiştir.¹²⁵

Bu evsiftaki vakfa kâfi yerine sâlih, mefhûm ve câiz vakf isimleri verildiği de olmuştur.¹²⁶

III. Hasen Vakf

Hasen vakf, maksat ve mananın tamamlanmış, bir anlam bütünlüğü oluşmuş bulunmasından dolayı vakf yapmak güzel olan; ancak aralarındaki lafız (i'râp) ve mana ilişkisinden dolayı sonrası ile ibtidâ yapmak güzel olmayan vakıftır.¹²⁷ Kendisinde vakf yapmak güzel olan; fakat aralarındaki lafzî alakadan dolayı sonrası ile sonrası ile ibtidâ yapmak güzel olmayan vakıftır.¹²⁸ diye tarif de edilmiştir.

Mesela, "الْحَمْدُ لِلَّهِ" ibaresinde¹²⁹ vakf yapmak, tam bir anlam ifade ediyor olması hasebiyle güzeldir. Ancak, "رَبِّ الْعَالَمِينَ" ile ibtidâ yapmak, öncesine olan lafzî (i'râbî) ilişkiden dolayı güzel (hasen) değildir. "الرحمن" ayeti ile "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ" ayeti¹³⁰ arasında vakf yapmak da böyledir. Çünkü bunlardan her biri öncesine tâbi olarak mecrûrdur. Bu pozisyonda mecrûr olan bir lafızla ibtidâ yapmak ise hasen değil kabîh olur.¹³¹ Ancak fâsıla olması halinde kirâat imamlarının çoğuna göre vakf yapılabilir. Çünkü, Hz. Peygamber'in fâsılalarda vakf yaptığına dair Ümmü Seleme'den gelen rivayete göre bu sünnettir.¹³² Ebû Amr ed-Dânî'nin, bizzat durak

¹²¹ Uşmûnî, Menâr, s. 7 İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 563 Ahmed Hattâb, Mukaddime fi'l-Vakf, s. 171.

¹²² Ayrıntı için bk: Uşmûnî, Menâr, s. 7.

¹²³ 2. Bakara, 10.

¹²⁴ Dâni, Muktefâ, s. 144; Suyûtî, İtkân, I, 87; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226. Daha fazla misal için bk: 228.

¹²⁵ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 228. Ayrıntı için bk: Dâni, Muktefâ, s. 143; Zerkeşî, Burhân, I, 352.

¹²⁶ Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 563. Not: Ancak Ensârî, bunları ayrı misallerle açıklamaya çalışarak farklı türler olarak göstermektedir. Bk: Ensârî, Maksad, s. 3.

¹²⁷ İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 150; Dâni, Muktefâ, s. 145; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 564; Ensârî, Maksad, s. 3; Uşmûnî, Menâr, s. 7; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226; Zerkeşî, Burhân, I, 352; Suyûtî, İtkân, I, 87.

¹²⁸ Ahmed Hattâb, Mukaddime fi'l-Vakf, s. 171.

¹²⁹ 1. Fâtiha, 1.

¹³⁰ 1. Fâtiha, 2, 3.

¹³¹ İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 150; Dâni, Muktefâ, s. 145; Uşmûnî, Menâr, s. 7; Zerkeşî, Burhân, I, 352.

¹³² Uşmûnî, Menâr, s. 7; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226, 228; Suyûtî, İtkân, I, 87.

oldukları gerekçesiyle fâsılalarda vakf yapmaktan hoşlandığı nakledilmiştir.¹³³

Bu tür "sâlih vakf" olarak da adlandırılır. Şöyle ki; okuyan kimse, nefesinin kesilmesi sebebiyle her yerde tâm ya da kâfi derecesinde vakf yapmaya imkan bulamaz.¹³⁴ O zaman bu vakf türünü uygular.

IV. Kabîh Vakf

Metrûk vakf da denilen¹³⁵ kabîh vakf, mananın tamam olmadığı bir yerde vakf yapıp sonrası ile de ibtidâ yaparak kırâate devam etmek suretiyle oluşan vakftir.¹³⁶

Buna bu ismin verilmesi, hiç bir mana oluşturmadan yapılan bir vakf olmasından; diğer bir ifadeyle, mananın eksik olmasından dolayıdır. Mesela, "بِسْمِ" veya "الْحَمْدُ" ya da "مِصْرَاطُ الَّذِينَ" deyip vakf yapmak, hiçbir anlam oluşturmayacağından kabîh'tir.¹³⁷ Ayrıca bunda bir yasağa, bir hataya düşme endişesi de vardır.¹³⁸

Gerek lafız/îrâb gerek mana itibarıyla birbiriyle alakalı olan sözleri birbirinden ayırarak yapılan vakflar bu kategoriye dahildir.¹³⁹ Ancak sıfat-mavsûf, bedel-mubdel minh vb böylesi ilişkileri olan. bazı terkipler fâsılalarla birbirinden ayrılmışsa, diğer bir ifadeyle fâsılanın her bir tarafı müstakil ayet teşkil ediyorsa, Hz. Peygamber'in her bir ayette vakf yaparak okuduğu rivayetine istinaden, kabîh vakf olmaz.¹⁴⁰

Yapılan kabîh vakf, hatalı bir anlam oluşmasına sebep olursa akbah (çok kabîh, daha da kabîh) olur. Mesela, "وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا التَّصْنُفُ وَالْأَبْوِيَّةُ"¹⁴¹ şeklinde yapılan bir vakf, "sanki ebeveyn, kız evlatla mirasta yarım ortak kılındığı" vehmini vereceğinden "akbah" olmuştur.¹⁴²

Maksut manayı değiştireni de "akbah" olur. "لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا" ile ip kırâati sürdürmek vakf yaptıktan sonra "إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ"¹⁴³ ile ip kırâati sürdürmek böyledir.¹⁴⁴

¹³³ Dâni, Muktefâ, s. 146; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 564. Ayrıntılı misaller için bk: Dâni, Muktefâ, s. 145 vdd.

¹³⁴ Dâni, Muktefâ, s. 145.

¹³⁵ Dâni, Muktefâ, s. 138.

¹³⁶ İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 150; Dâni, Muktefâ, s. 148; Ensârî, Maksad, s. 3; Uşmûnî, Menâr, s. 8 vd; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 229; Zerkeşî, Burhân, I, 352; Suyûtî, İtkân, I, 87.

¹³⁷ Dâni, Muktefâ, s. 148; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 564; Zerkeşî, Burhân, I, 352; Suyûtî, İtkân, I, 87.

¹³⁸ Ensârî, Maksad, s. 3.

¹³⁹ Ayrıntı için bk: Muktefâ, s. 149 vd.

¹⁴⁰ Krş: İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226.

¹⁴¹ 4. Nisâ', 11.

¹⁴² Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 565. Suyûtî, İtkân, I, 87. Bk: İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 229.

¹⁴³ 5. MÂide, 17.

¹⁴⁴ Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 565; Dâni, Muktefâ, 149; Zerkeşî, Burhân, I, 352.

Allah Teâlâ'nın -itikad ve amel olarak- hiç de muradı olmayan bir manayı vehmettiren vakf da akbah olur. "لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ"¹⁴⁵ şeklinde¹⁴⁶, " إِنَّ اللَّهَ " ^{سَجْدٌ}¹⁴⁷ ifadesinin sonunda yapılan vakflar böyledir.

Kabîh vakfın kabîh'lik sebebi olarak öne çıkan illet, kasıtlı olarak böylesi bir yerde vakf yapıp sonrasında da ibtidâ yaparak okumayı sürdürmektir. Mananın bozulmasını intaç edecek bir yeri, herhangi bir zaruret olmaksızın, bilerek ve isteyerek durak edinip vakf yapmak caiz değildir. Konunun ehli olan tüm alimler bunu yasaklamışlardır.¹⁴⁸ Çünkü böylesi bir vakfta -yerine göre- hükümlerin geçersiz kılınması; parçalarını uygun olmayacak şekilde birbirinden ayırarak Allah Kelâmının bütünlüğünü bozma; O'na iftira etme ve O'nu tanımama vb. gibi çirkinlikler ortaya çıkarmak sonucu dinden çıkma ve kafir olma tehlikesi gündeme gelmektedir.¹⁴⁹

Alimler genel olarak, bilerek ve ortaya çıkan bozuk, çarpık, yanlış anlama inanarak kabîh vakfı icra edenin kafir olacağına kanidirlir Ancak, kasıtlı olmaksızın ve manasına da inanmadan bu vakfı yapanın tekfir edilmesi noktasında düşünmek gerektiğini söylerler: Eğer böyle yanlış bir itikada sahip ise -ister vakf yapsın ister yapmasın- zaten kafirdir; bu durumda okuyan da dinleyen de müsavidir, ikisi de kafirdir. Fakat müslüman dînen zorunlu olarak bilinen bir şeyi inkar etmedikçe dinden çıkmaz. Bu itibarla, itikad olmaksızın, inanmaksızın yapılan bu vakf bir hatadır; manasını bilmiyorsa -alimlerin ittifakıyla- bir mahzur teşkil etmez. Manasını biliyor da olsa, inanmayıp sadece sözü sahibinden naklediyor olacağından, kendisine bir sakınca yoktur.¹⁵⁰

Sonuç olarak, anlam olarak fasl etmenin/ayırarak okumanın uygun olmadığı bir yerde nefesi daralıp vb. zoraki vakf yapan için münasip olan, geriye dönüp anlam olarak uygun olacak bir yerden isti'nâf eyleyerek/yeniden başlayarak kırâati tamamlamaktır; böylece yaptığı vakf caiz olmuş olur.¹⁵¹ Yukarıda "ızdırârî vakf" olarak geçmiş olan bu vakfa ed-Dânî, nefes yetmediğinden olabileceğinden "zaruret vakfı" adını da vermektedir.¹⁵²

İhtiyârî Vakf Tasnifinde Münferit Kalan Vakf Çeşitleri

Bu kategoriye dahil edilebileceği kanaatinde olduğumuz türler, tüm Kur'an'a şamil olarak sistemleştirilip uygulanmış olmakla birlikte bu terimleri koyan imama özgü kalmış; -en azından bazıları- yukarıda zikri geçen, cumhûra nisbet edilen ortak terminoloji arasında yer almamış, -

¹⁴⁵ 4. Nisâ', 43.

¹⁴⁶ Uşmûnî, Menâr, s. 7; bk: İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 229.

¹⁴⁷ 22. Hacc, 18.

¹⁴⁸ Dâni, Muktefâ, s. 148; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226.

¹⁴⁹ Dâni, Muktefâ, s. 149 vdd.

¹⁵⁰ Ayrıntı için bk: Uşmûnî, Menâr, s. 9; Zerkeşî, Burhân, I, 353.

¹⁵¹ Bk: Aynı eserler, aynı yerler.

¹⁵² Dâni, Muktefâ, s. 148. Not: Kabîh vakfın cari olduğu yerleri imamlar tesbit etmişlerdir. Örnek olarak bk: İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 116 vdd.

belki de aralarında tedahül ve benzerlik bulunmakla birlikte- müştereklik arz eden bu türlerden bir şekilde ayrı kalmış olanlardır. Bunların esas karakteristik özelliği ve orijinal tarafı, bu başlık altında anılan imamların tercih ettikleri taksimde/tasnifte her bir vakf çeşidi için bir harfi alamet, işaret olarak ihdas etmiş ve bunu da mushafta kullanmış olmalarıdır.

1.) İbn Evs, Ebū Abdillāh Ahmed b. Muhammed b. Evs el-Mukrī (341/952)

İbn Evs'in vakf ve ibtidâ sisteminde vakflar üç çeşittir ve o, bunları yerlerinde bir alametle, işaretle açıklayacağını ifade etmiştir¹⁵³:

a. Hasen-i Hafif Vakf: Okuyanın onda sükutu/susmayı uzatmasını diye zikrettiğini belirttiği ve işareti de noktasız hā (ح) harfi olan¹⁵⁴ bu çeşidin ekseriya ayetlerin ortasında geldiğini söylemektedir.¹⁵⁵

b. Kâfi Vakf: Tâim vakfa yakın olduğunu belirttiği bu çeşidin işareti kâf (ك) harfidir.¹⁵⁶ Bu vakf ayetlerin sonlarında bulunur ve hasen-i hafif vakf bundan sonra gelir.¹⁵⁷

c. Tâim Vakf: İşareti mîm (م) harfi olan¹⁵⁸ bu vakf da ayetlerin sonunda ve mananın tamam olduğu yerde açık ve aşıkardır.¹⁵⁹

İbn Evs, eserini Hz. Osman Mushafı tertibinde hazırlamıştır. Ancak anlaşılan o ki, yaygınlaşıp tesiri sonraki zamanlara kadar ulaşacak derecede bir şöhrete erişememiştir.

2.) Ebū Ca'fer Muhahmed b. Tayfūr el-Ğaznevî es-Secâvendî (560/1164)

Secâvendî'nin ihdas etmiş olduğu beşli vakf sistemi sadece Doğu'da değil Batı'da da yaygın bir hüsn-ü kabul görmüştür.¹⁶⁰ Onun bu beşli sistemini şöyle sıralayabiliriz:

a. Lâzım Vakf

İşareti mîm "م" harfi¹⁶¹ olan bu vakf, maksut olan mananın açığa çıkması için kesinlikle yapılması tercih edilen vakftir. Öyle ki, durağın iki tarafı vasledilerek okunacak olsa mana tamamen değişmektedir. Buna "vâcip vakf" ismini veren de olmuştur.

¹⁵³ İbn Evs, el-Vakf, v. 2a.

¹⁵⁴ İbn Evs, el-Vakf, v. 2a.

¹⁵⁵ İbn Evs, el-Vakf, v. 2b.

¹⁵⁶ İbn Evs, el-Vakf, v. 2a.

¹⁵⁷ İbn Evs, el-Vakf, v. 2b.

¹⁵⁸ İbn Evs, el-Vakf, v. 2a.

¹⁵⁹ İbn Evs, el-Vakf, v. 2b.

¹⁶⁰ Bk: R. Shellheim, "Al-Sadjāwandī, Abū Abd Allah: The Qor'ân Reader", Ancylopaedia of the Holy Qor'ân, Delhi-2000, IV, 1293; R. Paret, "Secâvendî", İA, X, 301.

¹⁶¹ Ebū Ca'fer Muhammed b. Tayfūr es-Secâvendî, *el-İdāh fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrâhîm Efendi Bölümü, no: 71(İE), v. 1b. Not: Diğer nüsha: Darulmesnevi, no: 24 (DM).

"...وما هم بمؤمنين..."¹⁶² sonunda vakf yapmak lazımdır. Şayet vakf yapılmayıp "مؤمنين" ile vası edilecek olursa burası "مؤمنين" in sıfatı olduğu vehmedilir. "Allah'ı ve inananları aldatma" cürümü onlardan düşmüş; oyun ve aldatmadan arınmış bir iman onlar için gerçekleşmiş olur. Sanki "ما هو مؤمنٍ مُحَادِعٍ" (O, oyunbaz, aldatıcı bir mümin değildir.) demek gibi olur.¹⁶⁴ Bu ise kastedilen anlama tamamen aykırıdır.

b. Mutlak Vakf

İşareti tā "ط" harfi olan¹⁶⁵ bu vakf, "اللَّهُ يَحْتَسِبِي" gibi mübtedâ isim; "يَعْبُدُونِي لِأَيْشُرَ كُونَ بِي شَيْئًا"¹⁶⁷ şeklinde başta olması gereken fiil; "وَعَدَا لِلَّهِ"¹⁶⁸ gibi mahzûf bir âmilin mef'ûlü; "مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ"¹⁶⁹ tarzında şart ismiyle; istifhâm (soru), nefy (olumsuzluk) ile başlayan ifadeler vs. kendisinden sonrasıyla ibtidâ yapmak hasen (güzel) olan durakta yapılan vakftır. Bunların hiçbirisi de kendilerinden önce gelmiş bir "قَوْلٍ" (demek/söylemek) maddesinin "مَقُولٍ" (söylenmiş sözü) olmamak durumundadırlar.¹⁷⁰

c. Câiz Vakf

İşareti cîm "ج" harfi olan¹⁷¹ bu çeşit, vakf yapılacak olan durağın iki tarafının mücepleri (tabii olarak ortaya çıkan anlamları) birbirine bağlı olduğundan vası da fası da caiz olan yerlerde yapılan vakftır. "وَمَا أُتْرَلُ مِنْ..." nin "وَبِالْآخِرَةِ"¹⁷² arasındaki yapılan vakf böyledir; "وَبِالْآخِرَةِ" nin başındaki atıf (bağlaç) vâvı vası etmeyi gerektirir. Ancak, burada "وَبِالْآخِرَةِ" mef'ûlünün fiile takdimi/fiilinden önce getirilmesi de nazmı kesmekte ve dolayısıyla vakfı gerektirmektedir.* Bu iki gerekçeden dolayı hem vakf yapmak hem de vası ederek kırâati sürdürmek caiz olmaktadır.¹⁷³

¹⁶² 2. Bakara, 8. Not: Ayetin burası "...onlar kesinlikle ve asla mü'min(ler) değildirler." meâlindedir.

¹⁶³ 2. Bakara, 9. Not: Ayetin burası "Onlar Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya çalışıyorlar..." meâlindedir.

¹⁶⁴ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 232; Suyûtî, İtkân, I, 86. "Vâcip Vakf" terimi için Misalen bk: Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, s. 571.

¹⁶⁵ Secâvendî, el-İdâh fî'l-Vakf (İE), v. 1b.

¹⁶⁶ 42. Şûrâ, 13.

¹⁶⁷ 22. Nûr, 55.

¹⁶⁸ 30. Rûm, 6.

¹⁶⁹ 6. En'âm, 39.

¹⁷⁰ Bk: Suyûtî, İtkân, I, 86.

¹⁷¹ Secâvendî, el-İdâh fî'l-Vakf (İE), v. 1b.

¹⁷² 2. Bakara, 4.

* Ayetin bu kısmının takdiri "وَهُمْ يُوقِنُونَ بِالْآخِرَةِ" şeklindedir.

¹⁷³ Bk: Suyûtî, İtkân, I, 86.

d. Mucevvez li-Vech Vakf

"...فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ" ¹⁷⁴ ile "أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ" arasında vakf yapmak gibi; ikinci kısmın başındaki "fâ" harfi tesebbübü (öncekinin sonraki şeye sebep olması, sebeplilik) ve cezâ (cevap) olmayı gerektirir; bu da vâsi gerektirmektedir. Ancak, fiil lafzı isti'nâfa uygun düştüğünden bu da vakf için bir vech/imkan ortaya çıkarmaktadır. ¹⁷⁵ Bu çeşidin işareti zây "ز" harfidir. ¹⁷⁶ Yani, gramer ve anlam olarak bir ilkeye göre vakf yapmak; bir başka ilkeye göre de vasl etmek mümkün olan yerlerde yapılan vakftır. Kapsamlı taksimdeki "kâfi vakf"a benzemektedir.

Burada vakf yapmak caiz olmakla birlikte vasl etmek evlâ/daha uygun görülmüştür. ¹⁷⁷

e. Zarûreten Murahhas Vakf

İşareti sâd "ص" harfi olan ¹⁷⁸ bu tür, sonrası öncesinden bağımsız olmayan bir yerde, nefesin kesilmesi ve sözün uzun olması gerekçesiyle yapılan vakftır. Ancak, vaktan sonrası da anlamlı bir cümle olması hasebiyle geriye dönerek isti'nâf yapılması gerekmez; hemen sonrasıyla ibtidâ yapılabilir. "...وَالسَّمَاءَ بِنَاءً..." ¹⁷⁹ de vakf yapmak gibi; çünkü devamı olan "...وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً..." kavli, fâili mâkabline râci bir zamir olduğundan sözün akışından bağımsız değildir. Ancak şu var ki, kendisi de anlamlı bir söz olmaktadır. ¹⁸⁰

f. Câiz Olmayan Vakf

Mübtedâyı okuyup haberi okumama, şart cümlesini okuyup cevap cümlesini okumama vb. şekilde, birbiriyle anlam ve gramer yönünden alakalı olan terkip ve cümlelerin parçaları arasında yapılan vakftır. ¹⁸¹ İşareti olan lâ "ل" harfi ¹⁸² de zaten olumsuzluk belirtmektedir. İhatalı taksimdeki "kabîh vakf" tarifine uymaktadır.

Cezerî, "İmamlar, «Şöyle şöyle yerde vakf yapılmaz.» demişlerse bunun anlamı, sonrası ile de ibtidâ yapılmaz demektir. Keza, her nerede vakf yapmaya cevaz vermişlerse sonrası ile de ibtidâyı cevaz

¹⁷⁴ 2. Bakara, 86.

¹⁷⁵ Bk: Suyûtî, İtkân, I, 86.

¹⁷⁶ Secâvendî, el-İdâh fî'l-Vakf (İE), v. 2a.

¹⁷⁷ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, M. Ü. İ. F. V. Yayınlan, İstanbul-t.y., s. 383; Nihat Temel, *Kur'an Kıratında Vakf ve İbtidâ*, M. Ü. İ. F. V. Yayınlan, İstanbul-2001, s. 77. Not: Buna kısaca "mucevvez vakf" denilmektedir.

¹⁷⁸ Secâvendî, el-İdâh fî'l-Vakf (İE), v. 2a.

¹⁷⁹ 2. Bakara, 22.

¹⁸⁰ Suyûtî, İtkân, I, 86. Not: Kısaca "murahhas vakf" denilmektedir.

¹⁸¹ Bk: Suyûtî, İtkân, I, 87; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 384; Temel, *Vakf ve İbtidâ*, s. 78. Not: Karaçam, bu vakf çeşidinin adını «vakf-ı lâ (ل)» olarak tesbit etmiştir.

¹⁸² Secâvendî, el-İdâh fî'l-Vakf (İE), v. 2b.

vermişlerdir."¹⁸³ dedikten sonra Secâvendî'nin sıkça kullandığı "ي" işaretine açıklık getiriyor: Ona göre bunun anlamı "Durma!" demektir. Ne var ki, onun bu işareti kullandığı yerlerden çoğunda vakf yapmak, pek çoğunun da sonrası ile ibtidâ yapmak hasendir/güzeldir. Ancak, taklitçilerinden konu hakkında ilim sahibi olmayanlar onun bu işaretinin orada vakfın kabîh olmasını, yani hasen olmamasını; sonrası ile de ibtidâ yapılamamasını gerektirdiğini sanmaktalar. Halbuki böylesi yerlerde onun "ي"dan maksadı, diğer vakflarda olduğu gibi, ille de sonrası ile ibtidâ yapmak üzere burada vakf yapmaya gerek yoktur; kırâati sürdürübilirsin, demektir. Fakat onlar, nefes daralmasından dolayı mecbur kalınca kesin olarak hasen ve caiz olan vakfı terk ediyor, bile bile yasak olan kabîh vakfa yöneliyorlar;" صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ" ¹⁸⁴ şeklinde vakf yapıyorlar; sonra da "غَيْرِ الْمَغْضُوبِ" diye vb. ibtidâ yapıyorlar ki, bilerek böyle yapmak ittifakla "kabîh vakf"tır; çünkü böyle yapmak muzâf'ı muzâf-ı ileyh'ten vs. ayırmaktır.¹⁸⁵

3.) Ebū'l-'Alâ el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen el-Hemedânî (569/1173)

Hemedân şeyhi ve Iraklıların imamı¹⁸⁶ Ebū'l-'Alâ El-Hemedânî'nin tarihine göre adı geçen, kendileri için işaret ihdas edildiği ve bazı mushafalara konulduğu bildirilen vakf çeşitleri mevcuttur. Bunlar;

- a) **Temel Vakf:** İtmâm vakfı da denilen bu çeşidin işareti tâ "ت" harfidir.
- b) **Kâfi Vakf:** Ekfâ vakf da denilen bu çeşidin işareti kâf "ك" harfidir.
- c) **Hasen Vakf:** Bu çeşidin işareti kâf "س" harfidir.
- d) **Sâlih Vakf:** Aslah vakf da denilen bu çeşide işaret olarak sâd "ص" harfi verilmiştir.¹⁸⁷

Sınırlı, Dar Çerçevesi Taksimde Yer Alan Vakf Çeşitleri

Bu gruba dahil edilecek vakf çeşitleri Kur'an'ın bütününe tatbiki kabil görünmeyen, özel maksada tâbi sınırlı vakflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

¹⁸³ İbnü'l-Cezerî, Neşr, I, 234.

¹⁸⁴ 1. Fâtiha, 7.

¹⁸⁵ Ayrıntı için bk: İbnü'l-Cezerî, Neşr, I, 234.

¹⁸⁶ Bk: Dâni, Muktefâ, s. 68.

¹⁸⁷ İsmail Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri, s. 386. Not: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kısmı no:41/1'de kayıtlı, müellifi meçhul "Kitâbu't-Tecvid min Kelâmi'l-Mecîd" adlı esere atfen zikretmektedir. Müellif el-Hemedânî'nin kendi eseri "el-Hâdî ilâ Ma'rifeti'l-Mekâti' ve'l-Mebâdî"nin Topkapı Kütüphanesi no:1642'deki yegane nüshasına, çalışmanın yapıldığı sıralarda kütüphanenin taşınması sebebiyle ulaşılamamıştır.

Cibrîl'in Vakfı

Uşmûnî'nin naklettiğine göre Sehâvî, Kur'an okuyucusunun Cibrîl (a.s.)'in vakf yaptığı durakları bilmesi gerektiğini söylemiştir. Onun bildirdiğine göre Cebrâil (a.s.) "قُلْ صَدَقَ اللَّهُ" da vakf yapmış; "فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ" ile ibtidâ yapmış; Hz. Peygamber de ona tabi olmuştur.¹⁸⁹

Nebî'nin Vakfı

Yine Uşmûnî, "Hz. Peygamber, "فَاسْتَتَفُوا الْخَيْرَاتِ..."¹⁹⁰ vakf yapardı, ... ile de ibtidâ yapardı." şeklinde dokuz duraktan bahsetmektedir.¹⁹¹ Kâtip Çelebi de Ebû Abdillâh Muhammed b. İsa el-Mağribî (400/1010)'nin "Vukûfu'n-Nebî (a.s.) fî'l-Kur'an" adıyla bu anlamda on yedi durak tesbit ettiğini ve sayılarının bu kadar olduğunu söylediğini kaydetmiştir.¹⁹²

Uşmûnî'nin belirttiğine göre, çoğu ayet sonu olmayan bu duraklarda Nebî (a.s.) bilerek vakf yapmaktaydı. Uşmûnî, bu ancak ona öğretenin öğrettiklerinin bileceği; öğretmediklerinin ise bilemeyeceği ledünnî (Allah vergisi) bir bilgidir dolayısıdır. Durum böyle olunca, fiillerinin ve sözlerinin tümünde ona tabi olmak sünnettir,¹⁹³ ifadeleriyle sözünü tamamlamaktadır.

Beyân Vakfı

Onsuz anlaşılması mümkün olmayan bir inceliği ortaya çıkarmak için yapılan vakftir. Mesela, "وَتُوقَرُّوهُ"¹⁹⁴ da vakf yapmak böyledir. Çünkü, buradaki zamir "ه" Rasûlullah (a.s.)'a; sonrasında "وَتُؤَسِّبُوهُ" daki "ه" zamiri ise Allah Teâlâ'ya raci'dir. Vakf yapılması bu inceliği beyan etmiş, ortaya çıkartmıştır; esasında tâm vakf ayetinin sonundadır.¹⁹⁵

¹⁸⁸ 3. Âlu 'İmrân, 95.

¹⁸⁹ Uşmûnî, Menâr, s. 5; Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri, s. 387; Temel, Vakf ve İbtidâ, s. 82. Not: Konuyla ilgili "Uşmûnî, Menâr"daki bilgi bu kadardır. Karaçam ve Temel, vahy esnasında Cibrîl'in yaptığı bu vakfa "vakf-ı münzel" isminin de verildiğini belirterek vaki olduğu sekiz yeri vermişlerdir. Ancak bu bilgileri şu an için test etme imkanına sahip değiliz.

¹⁹⁰ 2. Bakara, 148; 5. Mâide, 48.

¹⁹¹ Bk: Uşmûnî, Menâr, s. 5.

¹⁹² Kâtip Çelebi, Hacı Halife Muhammed b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Maârif Vekaleti, İstanbul-1360/1941, II, 2025.

¹⁹³ Uşmûnî, Menâr, s. 5; Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri, s. 387; Temel, Vakf ve İbtidâ, s. 83. Not: Bunların nasıl ve neye göre tesbit edildiğini test etme imkanına sahip değiliz.

¹⁹⁴ 48. Feth, 9.

¹⁹⁵ Bk: İbnü'l-Cezerî, Neşr, I, 233; Ensârî, Maksad, s. 3; Uşmûnî, Menâr, s. 6; Ahmed Hattâb, Mukaddime fî'l-Vakf, s. 172; Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri, s. 388; Temel, Vakf ve İbtidâ, s. 84. Not: Temel, bu vakfın miktarını belli bir sayı ile sınırlamış ise de mutlak bir miktar tesbiti uygun ve mümkün değildir; çünkü bu vakfın mantığı anlam inceliği, âmil-mâl ilişkisi, zamir ircâ'ı vb. inceliklerini açığa çıkarmaktır. Bu da Kur'an'da onun verdiği sayı kadar olmasa gerek. Kategori farklılığı olmakla birlikte başka misaller ve izahı için bk: İbnü'l-Cezerî, Neşr, I, 233.

Mu'ānaka Vakfı

Bazen sözde birbirine alternatif iki durak bulunabilir. Bunlardan öncekinde vakf yapmaya karar verilirse sonrakinde vasl yapılması gerekir; öncekinde vasl yapılması düşünülürse sonrakinde vakf yapılması gerekir. Buna "iki vakf arasında aykırılığı gözetme" (مراقبة على التضاد بين الوقفين) denilmektedir ki, buna ilk dikkat çekenin Ebû'l-Fadl er-Rāzî (290/903'lerde) olduğu ve "Arûz"daki murākabe sanatından aldığı belirtilmektedir. Mesela, "لَارْتِب" ile "فيه"¹⁹⁶ arasındaki durum gibi; bunlardan hangisinde vakf yapılırsa diğerinde vasl yapmak vacip olmaktadır.¹⁹⁷

Ğufrân Vakfı

Nebî (a.s.)'in dua ve niyaz maksadıyla yaptığı vakf olarak tanımlanmakta ve on yerde olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁸

İhtibârî Vakf

Kur'an'ın vakf ve vasl yapılacak olan yerleri vb. ile ilgili olara birisini imtihan etme ve sinama maksatlı vakftir. Bir soruya cevap tarzında cereyan eder. Ya da birisine mecbur kaldığında nasıl vakf yapacağını öğretme amacı güder.

İntizârî Vakf

Okuyanın, tüm kırāatleri bir araya getirdiğinde vecihleri gösterebilmek için, her bir veche geçiş aralığında yaptığı vakftir.¹⁹⁹

D- İbtidâ ve Çeşitleri

İbtidâ, kesin olarak ihtiyârî bir olgudur; nefes daralması vb. zaruretin zorladığı vakf gibi değildir. Caiz olmasının şartı da mana bütünlüğü ve maksadı tam ifade ediyor olması, böyle bir noktadan ibtidâ yapılmasıdır.²⁰⁰ Kur'an okuyan kimsenin, vakfı ibarenin bitiminde, anlam bütünlüğünün olduğu yerde yapmaya özen göstermesi nasıl önemli ise devamındaki ibareye de kesinlikle en mükemmel tarzda, en uygun yerden başlamalıdır.²⁰¹

İbtidâ konusu, konunun belkemiğini teşkil eden vakf konusundan ayrı düşünülemez. Dolayısıyla vakfın dörtlü taksimine bağlı olarak,

¹⁹⁶ 2. Bakara, 2.

¹⁹⁷ Zerkeşî, Burhân, I, 365; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 237; Suyûtî, İtkân, I, 88.

¹⁹⁸ Bk: Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri, s. 386; Temel, Vakf ve İbtidâ, s. 82. Not: Bu bilginin nasıl elde edildiğine, kaynağına dair bir kayıt yer almamaktadır.

¹⁹⁹ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, İstanbul-1997, s. 137.

²⁰⁰ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 230; Suyûtî, İtkân, I, 87.

²⁰¹ Dâni, Muktefâ, s. 7.

mananın tam olup olmaması; bozulması ya da değişmesi vb. durumuna göre o da dört çeşide ayrılmıştır: tâm, kâfî, hasen ve kabîh ibtidâ.²⁰²

Mesela, "وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ"²⁰³ ayetinin sonunda yapılan tâm vakıftır; çünkü anlam ve lafız olarak sonrasında tamamen bağımsızdır. Öyle olunca peşi sıra "إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا"²⁰⁴ ayet başıyla kırâate devam etmek de tâm ibtidâ olmaktadır.²⁰⁵

Kâfî ibtidâ çeşidine bir misal vermek gerekirse; "فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ"²⁰⁶ ifadesinin sonunda yapılan vakf "kâfî"dir; çünkü lafız olarak tam ise de anlam olarak sonrası ile ilişkisi vardır. Buna bağlı olarak ayetin devamı olan "وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ"²⁰⁶ ile yapılan ibtidâ da "kâfî" olmaktadır.

Hasen vakfa gelince; kendisinden sonra yapılacak ibtidâ için bu isim izdüşümü olamamaktadır. Çünkü, maksat ve mananın tamamlanmış, bir anlam bütünlüğü oluşmuş bulunmasından dolayı vakf yapmak güzel olan; ancak aralarında var olan lafız (i'râp) ve mana ilişkisinden dolayı sonrası ile ibtidâ yapmak güzel olmayan vakıftır.²⁰⁷ şeklinde tarif edildiğini düşünürsek, -ayet başı olması müstesna- sonrası ile ibtidâ yapmak caiz değildir.

Vakfın hasen olduğu yerden ibtidâ yapmak kabîh olabilir. Mesela, "يَخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاهُمْ"²⁰⁸ şeklinde yapılan vakf "hasen"dir; çünkü tam bir mana ifade etmektedir. Ancak "وَأَيُّكُمْ"²⁰⁹ ile ibtidâ yapmak, Allah'a imandan men ve sakındırma gibi bozuk bir anlama dönüşeceğinden, "kabîh" olur.²⁰⁹

Bazen de vakfın kabîh olduğu yerde ibtidâ güzel olabilir. "مَنْ بَعَثْنَا مِنْ..."²¹⁰ sonunda vakf yapmak, mübtedâ (özne) olan "هذا"yı kendisinden sonra gelen haber (yüklem)den ayırdığı ve bu işâret ismi "هذا"nın "مَرَقَدًا" için olduğu vehmini verdiği için kabîhtir. Ancak "هذا" ile ibtidâ yapmak, cümle-i müste'nefe (başlangıç cümle) olduğundan kâfî ya da tâm vakf olmaktadır.

²⁰² İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 230; Suyûtî, İtkân, I, 87.

²⁰³ 2. Bakara, 5.

²⁰⁴ 2. Bakara, 6.

²⁰⁵ Bk: Dâni, Muktefâ, s. 141; Uşmûnî, Menâr, s. 6; Zerkeşî, Burhân, I, 351; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226.

²⁰⁶ 2. Bakara, 10.

²⁰⁷ İbnu'l-Enbârî, İdâh, I, 150; Dâni, Muktefâ, s. 145; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 564; Ensârî, Maksad, s. 3; Uşmûnî, Menâr, s. 7; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226; Zerkeşî, Burhân, I, 352; Suyûtî, İtkân, I, 87.

²⁰⁸ 60. Mumtahine, 1. Not: "...Rasûl'ü ve sizi çıkarıyorlar..." meâlinedir.

²⁰⁹ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 230; Suyûtî, İtkân, I, 88. Not: -haşa- "ve Rabbiniz Allah'a iman etmekten sakının!" şeklinde tamamen bozuk bir anlam ortaya çıkar.

²¹⁰ 36. Yâsîn, 52. Not: "...bizi uyuduğumuz bu yerden bizi kim kaldırdı..." meâlinde olur; "bu" işâret ismi esas yerinden kaydırıldığı için burada da ayetin devamında buradan sonraki kısımda da anlam bozulmuş olmaktadır.

Çünkü "هنا" ve sonrası, inkarcıların sözlerini red ve itiraz olan müstakil bir cümledir.²¹¹

Açıklamalardan ve misallerden anlaşılacağı üzere ibtidâ yapmak için seçilecek yerlerde anlam bütünlüğü aranmalı, Kur'an'ın ruhuna uygun bağlama/sibak ve siyak alakasına hassasiyet gösterilmelidir.

E- Oluşum, Öğretim ve Uygulama Sürecinde Vakf ve İbtidâ İlmi

Tüm ilimlerde olduğu gibi vakf ve ibtidâ konusu ile ilgili bilgiler şifâhî, sözlü olarak aktarılmış ve bunlar uygulamalı olarak öğretilmiştir.

ed-Dânî, Nahhâs'ın İbn Omer (ra)'dan naklettiği "Biz, ömrümüzde bizden her birine Kur'an'dan önce imanın nasip kılındığı bir dönem yaşadık; Muhammed (as)'a Kur'an nazil oluyor ve her birimiz onun helalini, haramını; emrini ve yasağını; onda vakf yapılması gereken yerleri (durakları) öğreniyorduk." haberini, onların vakf ve ibtidâyâ riayet ederek Kur'an kırâatine özen gösterdikleri; onu okumayı öğrendikleri gibi bu konuyla ilgili meseleleri de öğrendikleri ve ağızdan ağıza aktararak (müşâfehe) bu bilgileri birbirlerine ulaştırdıkları anlamında yorumlamaktadır.²¹²

Kendi döneminde çoktan kitaplaşma sürecine geçilmiş olmakla birlikte İbnu'l-Cezerî; "Bizim imamlarımız da kendi şeyhlerinden aynen aldıkları bir gelenek olarak bizi her bir harfte/kelimede durdururlar ve parmaklarıyla bunları bize gösterirlerdi." diyerek öğretimin şifâhî boyutunun da devam etmekte olduğuna işaret etmektedir.²¹³

Bu şifâhî bilgilerin kitaplaşmış (müdevven) bir ilme dönüşmesi hicrî ikinci asrın hemen başlarında Dirâr b. Surad el-Kûfî (129/746)²¹⁴ ile başlatılmaktadır. Tabii ki bu, şifâhî öğretim yolu bir anda kesilip bitmiştir, anlamına gelmez; onun yanında bu tarihten itibaren bu ilim dalının kitaplaşma sürecine girmiş olduğunu ifade eder.

Bu eserlerden günümüze ulaşan yazma ve matbû eserlere bakıldığında genel olarak vakf ve ibtidâ konusundaki tartışmalar, vakfın çeşitleri, önemli ve açıklanması gerekli bulunan bazı hecâ' ve me'ânî harflerinde yapılacak vakfların gerek kırâat ve gerekse tefsîr açısından incelenmesi vb. hakkında bazı teorik/nazarî bilgiler verildikten sonra Mushaf tertibiyle sureler ele alınarak her bir ayette -ayetin bütünü değil de- sadece durak olarak seçilecek kelimedeki yapılacak vakfın çeşidini belirten tâm(تامة) ; kâfî(كافئ) ; hasen(حسن) ; kabîh(كبيح) vb. ifadelerin bizzat o kelimenin önüne yazılmış olduğu; yerine göre o noktada imamlar arasındaki görüş farklılıklarını yansıtan açıklamaların da eklendiği görülecektir. Misal olarak Kûfe imamlarından İbnu'l-Enbârî'nin "Îzâhu'l-

²¹¹ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 230; Suyûtî, İtkân, I, 88. Not: Meâl "Bu (dirilme), Rahmân'ın va'dettiği şey...!" olur.

²¹² Dâni, Muktefâ, s. 49.

²¹³ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 225.

²¹⁴ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1398/1978, s. 54. Not: Nihat Temel, müellifin adını hataen "Darer b. Sa'id" olarak vermiştir (Kur'an Kırâatında Vakf ve İbtidâ, s. 25).

Vakf ve'l-İbtidâ"sına, Endülüs'ün meşhur imamı ed-Dâni'nin "el-Muktefâ"sına, Mısır imamlarından Uşmûnî'nin "Menâru'l-Hudâ"sına bakıldığında bunlar görülebilir. Bu tür eserlerde vakf çeşitlerinin işaretlere, sembollere dönüştürülerek ifade edilmesi söz konusu değildir. Bir başka ifadeyle, halkın elinde mütedavel mushaflarda, bu eserlerin tercihine göre tesbit edilmiş vakf çeşitlerinin işaret-harfler şeklinde vb. her hangi bir şekilde kaydedilmiş olmadığı anlaşılmaktadır.

Günümüz mushaflarında gördüğümüz şekilde, vakf çeşitlerinin işaretlerle/sembollerle ifade edilmesi hususuna gelince; bu yönlü gayretin de geç denilemeyecek bir zamanda başladığı söylenebilir. Bunu ilk ihdas edenin İbn Evs (341/952 sonrası) olduğu anlaşılmaktadır. İbn Evs, vakfi üç çeşide ayırmış; tâm vakf için mîm (م) harfini; kâfi vakf için kâf (ك) harfini; hasen-i hafif vakf için de -noktasız- hâ (ح) harfini seçmiştir. Müellifin Hz. Osman Mushafının tertibine uymuş, bu arada sadece durak olarak seçtiği kelimeyi yazıp onun önüne ilgili vakf sembolünü koymuş olduğu görülecektir.²¹⁵ İlk olan bu gelişmenin yaygınlaşmadığı, bir başka ifadeyle mushaflara girerek genel kullanıma haiz olamadığı anlaşılmaktadır.

Bugün elimizdeki mushaflarda gördüğümüz vakf sembollerinin bânisi Secâvendî (560/1164)'dir. O, kendi sistemini kurmuş; lâzım vakfa mîm (م) harfini; mutlak vakfa şâ (ط) harfini; câiz vakfa cîm (ج) harfini; mucevvez li-vech vakfa zây (ز) harfini; zarûreten murahhas vakfa sâd (ص) harfini işaret olarak koymuş ve vakf yapmak caiz olmayan yerleri de (ن) ile işaretlemiştir.²¹⁶ Onun bu sistemi genel kabul görmüş, daha sonraki yapılacak geliştirme ve eklemelere esas teşkil etmiştir. Paret'in tesbitine göre, ondan sonra Doğu'daki nüshalarda -Mağrib nüshaları hariç- onun sistemi ya da bu sisteme bağlı işaretler kullanılmıştır.²¹⁷ Ancak öyle anlaşılıyor ki, bu şöhret ve kabul görme daha sonra Batı'ya da intikal etmiş olmalı. Çünkü, R. Sellheim'in tesbitine göre Kâhire'de resmî olarak basılan Kur'an nüshalarında bu işaretler kullanılmıştır.²¹⁸ Bu yüzdendir ki, vakf çeşitleri için işaretleri ilk ihdas eden ve bunları mushafa koyanın Secâvendî olduğu kabul edilmiş ve bundan dolayı da bu sembollere "secâvendî" adı verilmiştir.²¹⁹ Günümüzde de bu semboller ve daha sonra bunun üzerine bina edilmiş olan vakf sembolleri bu adla kullanılmaktadır.

²¹⁵ Bk: Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Evs el-Mukrî, Kitâbu'l-Vakf ve'l-İbtidâ', Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü, no.31; Dâni, Muktefâ, s. 64. Not: İsmail Karaçam (Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, s. 382) ve Nihat Temel (Kur'an Kırâatında Vakf ve İbtidâ, s. 73) bunu hataen en-Nahhâs'a nisbet etmişlerdir.

²¹⁶ Secâvendî, el-İdâh fî'l-Vakf (İE), v. 1b-2a; R. Paret, "Secâvendî", İA, X, 301.

²¹⁷ Paret, agm, İA, X, 301.

²¹⁸ R. Sellheim, "al-Sadjawandî", The Encyclopaedia of Islam (New Edition), Leiden-1995 (?), VIII, 739; "al-Sadjawandî, Abû Abd Allah: The Reader", Encyclopaedia of the Holly Qor'ân, Delhi-2000, IV, 1293.

²¹⁹ "Aynu'l-Me'âni fî-Tefsiri's-Seb'i'l-Mesâni (Tefsiri-i İbn Tayfûr)", Dâyiratu'l-Ma'ârif-i Teşeyyû', Tahrân-1373/1995, IV, 513.

İsmail Karaçam'ın tesbitine göre Hemedân imamlarından Ebû'l-'Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hemedânî el-Attâr (569/1173) tarîkına göre da bir takım semboller sistemi geliştirilmiş ve bazı mushafra konmuştur; "vakf-ı temel -ya da vakf-ı itmâm-" için tâ (ت) harfini; "kâfî -ya da ekfâ- vakf" için kâf (ك) harfini; "hasen vakf" için sîn (س) harfini; "sâlih -ya da aslah-vakf" için de sâd (ص) harfini kullanmıştır.²²⁰ Ancak bu simgelerin de "secâvendî"lerin şöhretini aşacak derecede hüsn-ü kabul görmediği anlaşılmaktadır.

Zaman içerisinde, ondan sonra oluşan ve gelişen, vakf çeşitleriyle ilgili incelikleri ifade eden bir takım yeni işaretler de Secâvendî'nin sistemi içerisinde, ona maledilerek mushafra kullanılır olmuştur.²²¹

F-Vakf ve İbtidâ Yerinin Tesbitinde Temel Ölçü ve Bağlayıcılığı

Ebû'l-Kâsım b. Berhân en-Nahvî (456/1064)'den nakledilen habere göre imam Ebû Yûsuf (182/798)'un Kur'an'da üzerinde vakf yapılan yerler takdir edip bunları tâm, nâkıs, hasen, kabîh vb. şekilde isimlendirmenin bid'at; bu şekilde adlandıran ve buna göre uygulama yapanın da bid'atçı olacağı görüşündedir. Ona göre itirazının dayanağı, Kur'an'ın mu'cize olmasıdır. O yekparedir/bütündür; tümü de Kur'an'dır, bir parçası da Kur'an'dır. Bütünü de tâm-hasendir; parçası da tâm-hasendir,²²² demektedir.

Uşmûnî, İbn Berhân'ın naklettiği bu görüşü yerinde bulmaz. Ona göre, büyük alimlerin konuyla ilgili kayda geçmiş açıklamaları muvacehesinde bu görüşünün zayıflığını söylemeye dahi gerek yoktur. Bu disiplinin alimlerinin sözleri/görüşleri bunu reddetmekte; Hz. Peygamber'den nakledilen haberler de zayıflığını beyan etmektedir.²²³

Alemuddîn es-Sehâvî de tek bir kelimenin i'câzdan nasibinin olmayacağını; mu'ciz olanın hayran bırakan doku ve harikulade nazm olduğunu; i'câzın tek başına kelimelerden birisinde olmayacağını söylemiştir. "Bütünü tâm-hasen olduğu gibi cüzü/parçası da tâm-hasendir." sözüne gelince; birisi (إذا جاء) okusa ve vakf yapsa, bu söz tâm ve Kur'an mıdır? diye sorulduğunda "Evet." denilecek olsa, "Peki, konuşan "إذا جاء الشَّيْءُ" demek istemişse ne olacak?" denilmez mi? İşte, Kur'an kelimeleri, münferit olarak insan sözünde de mevcuttur. Ancak, ne zaman ki bunlar bir araya gelip nazm oluşturur; o zaman başka sözlerden ayrılır, seçkinleşir ve kendisindeki mu'ciz olma vasfı ortaya çıkar.²²⁴

²²⁰ Bk: Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri, s. 386. (K. et-Tecvid min Kelâmî'l-Mecîd, V, 35/a'dan naklen.)

²²¹ Bu işaretler için bk: Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri, s. 384 vd; Temel, Vakf ve İbtidâ, s. 79 vd.

²²² Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 552; Uşmûnî, Menâr, s. 4; Zerkeşî, Burhân, I, 354; Suyûtî, İtkân, I, 89.

²²³ Uşmûnî, Menâr, s. 4. Daha fazla bilgi için bk: Aynı yer.

²²⁴ Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 553.

Dolayısıyla böyle bir taksim, vakfa olarak vardır ve ehline yerinde bulunmuş bir gayrettir.

Bu olgunun tatbikine gelince;

Mümkün olsa da birileri Kur'an-ı Kerim'in tümünü tek nefeste okuyabilse bu caizdir, denilmektedir.²²⁵ Gerçekte bunun mümkün olmadığı, sözün söyleniş tarzından da anlaşılmaktadır. Çünkü onu tek nefeste okuyabilen ne çıkmış ne de çıkacaktır. Öyleyse vakf yapmaya uygun yerler olan durakların ve bunun tabii sonucu olarak ibtidâ yapılacak yerlerin tespiti neye göre yapılacak; nefes kesilmesine göre mi, Sünnet olduğu ifade edilen uygulamaya göre mi, mana bütünlüğüne göre mi?

Vakf yapılacak durağın tespiti ve seçiminde kırâat imamı farklı kıstaslar uygulamışlardır;

Nefesi esas alıp kesildiği yeri vakf yapılacak durak kabul edenler olmuştur.²²⁶ İmam Hamza'nın mutlak olarak, İbn Kesir'in de bazı yerlerle ilgili olarak bu görüşte olduğu aktarılmıştır.²²⁷

Vakf yapmada nefes kesilmesini esas kabul edenlerin genel olarak Kur'an'da *seca` (seci`)*'nin* mevcudiyetine cevaz veren görüşe dayandıklarını belirten Uşmûnî'ye göre Nebi (a.s.), "Kâhinlerin *seci`*leri gibi *seci`* mi?!" buyurmakla bunun Kur'an adına yerilmiş bir şey olduğunu ifade etmiştir. Mananın doğruluğu, düzenliliği sağlanmış olmadan sözün güzelliğini sağlamış olsa dahi bu böyledir. Sözün, maksut manayı ifade eden lafızlarıyla kendi içerisinde muntazam olması ile lafız tamam olmadan muntazam olması ayrı ayrı şeylerdir. Kur'an'da lafız manaya bağlıdır; *seci`*'de ise mana lafızdan sonra gelir.<sup>228</sup> Bu itibarla vakf yapmada nefes kesildiği yerin durak kabul edilmesi ya da *seci`*'nin esas alınması makbul değildir.

Vakf ve İbtidâ ile ilgili eserlerin ekserisinde Ahruf-i Seb'a (Yedi Harf/Lehçe) ile ilgili hadîs-i şerif'e²²⁹ yer verilmekte; bazı rivayetlerinde yer alan "...Azap ayetini rahmet ayetiyle ya da rahmet ayetini azap ayetiyle bitirmediğin sürece onların hepsi şafi, kafidir."²³⁰; "rahmet ayetini azap ayetiyle ya da azap ayetini mağfiretle bitirmediğin sürece..."²³¹; "...Azap ayetini rahmetle ya da rahmeti azap ile bitirmediğin sürece onlardan şafi, kafi olmayan birisi yoktur."²³² kaydına dikkat çekilmekte;

²²⁵ Uşmûnî, Menâr, s.6; Ensârî, Maksad, s. 2.

²²⁶ Dâni, Muktefâ, s. 48; Ensârî, Maksad, s. 2; Uşmûnî, Menâr, s. 6; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 238; Suyûtî, İtkân, I, 89.

²²⁷ Bk: İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 238.

* *Seca`/seci`*, şiirdeki kâfiyenin nesirdeki yansımasıdır. Düz yazıda cümle ve cümleciklerin sonlarını kulakta aynı sesi bırakan kelimelerle kâfiyelendirerek süsleme sanatı. Bk: Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılâp ve Aka Kitapları-1969, s. 626.

²²⁸ Uşmûnî, Menâr, s. 6.

²²⁹ Hadis için bk: el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981 (1401), Fedâilu'l-Kur'an, 5; Muslim, Sahîh, Salâtu'l-Musâfirîn, 48.

²³⁰ Amed İbn Hanbel, Müsned, V, 14, 51; Dâni, Muktefâ, s. 131; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 550.

²³¹ Aynı eserler, aynı yerler.

²³² Ebû Dâvûd Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981 (1401), Salât, 357; Amed İbn Hanbel, Müsned, V,124; Dâni, Muktefâ, s. 132; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 549.

sanki buradaki kayıt doğrultusundaki birbirine karıştırmama vakf yapılacak durakların tesbitine de ölçü kabul edilmektedir.

Bu kayda dikkat çeken Ebû Amr ed-Dânî, bunu Cibrîl (a.s.)'ın Rasûlullah (a.s.)'a tâm vakfî öğretmesi olarak izah etmekte; içerisinde Nâr ve azap anılan ayetin/ifadenin sonunda vakf yapılmasının, Cennet ve sevap zikredilen sonraki ayetten ayrılmasının (fasl); tersi tertipte de aynen ikisi arasında vakf yapılarak fasledilmesinin gerekli olduğunu belirtmiş²³³, Uşmûnî de bu görüşte ona katılmıştır.²³⁴ Sahâvî ise tâm vakfların hepsinin Cennet-Cehennem, rahmet-azap ikilisinden bahsetmek durumunda olmaması hasebiyle bu hadîste onun öğretilmesini kastedmediğini; bilakis mananın tamamlanıp tamamlanmadığının öğretilmesine yönelik olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü hadiste fasletmekle (vakf yapmakla) ve vasl yapmamakla kastedilen sözün tamam olduğu değildir; aksine okuyucunun vakf yapmayı vaslederek okumayı sürdürecektir olursa manayı bozacağı ve alt-üst edeceği vurgulanmak istenmiştir. Mesela, " تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا " ²³⁵ okuyup vakf yapsa mana değişmiş; Cennet kafirlerin de akibeti yapılmış olur. Ama mesela, ²³⁶ "يُغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ" okuyup vakf yapsa, mağfireti azapla birlikte zikretmesine rağmen burada öyle bir mana aykırılığı ve karışıklığı ortaya çıkmamaktadır. Buna göre, yasaklanan da vakf yapmayı vasl etmek, okumayı sürdürmek suretiyle mananın bozulmasıdır. Anlamı bozacak şekilde vasl yapmak konuyu bilmeyenin ve özellikle de Arap olmayanın karıştırmasına sebep olacaktır. Buna göre vakf ve ibtidâ yapılacak yerlerde mananın tam olmasına dikkat edilmelidir. Mesela, İmam Hazma (r.a.) nefesin kesildiği yerde vakf yapılmasına cevaz vermiş fakat mananın bozulacağı yerleri istisna etmiştir.²³⁷

Müteahhirûn kırâat imamlardan bazıları, -ki, ağırlıklı tercih ölçüsünde İbn Kesîr ve bu uygulamayı daha hoş bulmak ölçüsünde Ebû Amr ed-Dânî bu tercih sahiplerindedir.²³⁸ Rasûlullah (a.s.)'ın kırâatini ayet ayet kat ettiği, yani her ayetin sonunda vakf yaparak okuduğuna dair Ümmü Seleme (r.a.)'dan gelen rivayete²³⁹ binaen her ayet sonunda -sonraki ayetle alakası olsa dahi- vakf yapmayı sünnet saymışlar ve ona tâbi olmayı evlâ görmüşlerdir.²⁴⁰ Ancak kaynaklarda tesbiti yapılmış olan, "Cibrîl Vakfı" ve "Nebî Vakfı" olarak takdim edilen durakların²⁴¹ çoğunun ayet sonu olmadıkları görülmektedir.

²³³ Dâni, Muktefâ, s. 132; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 550. Misaller için bk: Dâni, Muktefâ, s. 132.

²³⁴ Uşmûnî, Menâr, s. 5.

²³⁵ 13. Ra'd, 35. Not: Lafzın bu şekliyle meâli "İşte, takvâ üzere olanların da kafirlerin de akibeti" -haşa- olur; bu şekliyle de sonuçta takvâ sahipleri ile kafirler eşitlenmiş olurlar.

²³⁶ 48. Feth, 14. Not: Lafzın bu nazımından da "Dilediğini yarlıgar ve dilediğine de azap eder." meâli çıkarılabilir.

²³⁷ Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 550 vd. Misaller ve ayrıntı için bk: Aynı eser, aynı yer.

²³⁸ Bk: İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 238.

²³⁹ Bk: Ahmed İbn Hanbel, Musned, V, 306; Dâni, Muktefâ, s. 147; Sehâvî, Alemu'l-İhtidâ, II, 458;

²⁴⁰ Uşmûnî, Menâr, s. 4, 6; Ensârî, Maksad, s. 2; Dâni, Muktefâ, s. 48, 146; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 226, 238; Zerkeşî, Burhân, I, 350; Suyûtî, İtkân, I, 89.

²⁴¹ Uşmûnî, Menâr, s. 5; Karaçam, Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri, s. 387; Temel, Vakf ve İbtidâ, s. 83.

İbn Evs, Nebî (a.s.)'in kırâatini ayet ayet kat' ettiğine/kestiğine veya meddettiğine/uzattığına dair haberin uygulanmasının mutlak olarak bakılmasına ihtiyatla yaklaşıyor; kendi dönemlerinde yaşayan kurrâdan böyle uygulayan birisini görmediklerini ve geçmiş kurrâdan da buna dayalı bir uygulama haberinin kendilerine ulaşmadığını belirtiyor. Hz. Peygamber'in bir tek meddini veya kat'ını taklit etmenin zor olacağına, riskli olacağına işaret ediyor; sözlerinden bunun genellenemeyeceğini belirtmek istediği anlaşılıyor.²⁴²

Ümmü Seleme (r.a.) hadisinin tahrîcini yapan; metinler arasındaki ifade farklılıklarını ve farklı rivayet yollarını (tarîk) tesbit eden Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Meymûnî el-Matîrî'nin tesbitine göre -tüm rivayet tarîkları ile- hadis, Nebî (a.s.)'in kırâatinin kesin olarak ağır ağır, tane tane, sükûnetli ve aceleden uzak olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Enes b. Mâlik (r.a.)'ın söylediklerinden anlaşılan da sonuç itibarıyla aynıdır; kendisine Nebî (a.s.)'in kırâati sorulduğunda "Onun kırâati medd (uzatma) idi." demiş ve sonra da (الله، الرحمن، الرحيم) kelimelerini uzatarak (medd) besmeleyi okumak suretiyle göstermiştir.²⁴³ Zaten Allah Teâlâ da Rasûl'ünden Kur'an'ı "tertîl" ile okumasını istemiştir²⁴⁴ ki, harfleri "açık açık okumak" (tafsîl), kesin olarak manası tamam olanda vakf yapmak, uygun düşen/güzel olan yerden ibtidâ yapmak, vakf ve ibtidâ yapmaktan kaçınılması gereken yerleri açıklamak (beyân/tebyîn)²⁴⁵ de kelimenin manaları arasındadır. Bu, hem okuyanın hem dinleyenlerin anlamalarına daha elverişli, maksada daha uygun düşmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın istediği Kur'an'ın düşünülmesi ve anlaşılmasıdır. Ümmü Seleme ve Enes b. Mâlik (r.a.)'dan gelen rivayetler de özü itibarıyla bunu vurgulamaktadır.²⁴⁶

Hulefâ-i Râşidîn ve Sahâbeden bazıları dahil selefin kırâatine dair gelen haberler de söz konusu hadislerden maksadın ağır ağır, tane tane, acele etmeden okumak olduğunu göstermektedir. Onlar birim zamanda hızlı ve çok okumak yerine düşünerek, anlayarak ağır ağır, az okumayı tercih etmişlerdir.²⁴⁷

Hadis'te, Rasûlullah (a.s.)'in, sonrasıyla çok sıkı alakası dahi olsa, ayet sonlarında vakf yapmayı adet edinmiş olduğu şeklindeki bazı müteahhirin kurrânın ileri sürdüğü iddiayı destekleyecek bir delil mevcut değildir; nakil de mana da buna destek vermemektedir. Bilakis, sükûnetle, ağır ağır okumaya delildir. Nahnâs ve Sahâvî gibi bazı alimlere göre de hadisten, mananın tamamlandığı yerde vakf yapmak anlamı istinbât olunabilir.²⁴⁸

Açıklamalar arasında şu da söylenmiştir: Hadis, ayet bitimlerini/fâsılaları öğretmek için ve buralarda vakf yapmanın câiz olduğunu açıklamak için gelmiştir; taabbüd için gelmemiştir. Rasûlullah

²⁴² İbn Evs, el-Vakf, v. 7a.

²⁴³ Buhârî, Sahîh, Fedâilu'l-Kur'an, 29.

²⁴⁴ 73. Müzzemmil, 4.

²⁴⁵ Bk: el-Nahnâs, el-Kat', s. 74.

²⁴⁶ Matîrî, Hukmu'l-Vakf 'alâ Ruûsi'l-Ây, s. 14.

²⁴⁷ Matîrî, Hukmu'l-Vakf 'alâ Ruûsi'l-Ây, s. 15.

²⁴⁸ Matîrî, Hukmu'l-Vakf 'alâ Ruûsi'l-Ây, s. 17.

(a.s.)'in ancak taabbüd (ibadet) maksadıyla yaptıkları sünnet olduğuna göre ayet sonlarında vakf yapmak mutlak anlamda bir sünnet değildir.²⁴⁹

Kurrâ'nın çoğu, ayet sonu olsun olmasın, vakf yapmakta manayı esas almışlardır. Her ne kadar ayet sonlarında vakf yapmak evlâ ise de mana asıldır; çünkü lafız manaya tâbidir. Dolayısıyla vakfın da manaya tâbi olması en doğru olan yoldur.²⁵⁰ Nitekim vakf, ayet sonunda değil de ortasında olabilir. Mesela Uşmûnî, 4. Nisâ suresinin 11. ve 12. ayetlerinde (miras ayetleri) onüç tane durak tesbit etmiştir. Keza, atıf harfi (bağlaç) ile birbirine atfedilen cümleler lafız olarak ayrı olmakla birlikte mana olarak birbirine bağlıdır.²⁵¹ Zaten vakfın kategorik taksimine gelindiğinde, çeşitlerin tayininin tümüyle mananın niteliğine/keyfiyetine endekslediğini gözlemliyoruz. İmamlar arasındaki sınıflandırma farklılıklarının da tamamen manaya bağlı olarak ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Bunu imamların ifadelerinden de anlamak mümkündür:

Uşmûnî, beşli tasnifinde tâm, kâfî, hasen ve kabîh vakıfları ismen zikrettikten sonra besinciye de bunlar arasında gelip-giden, değişken olan vakf diye tabir etmiş, bunu da kırâât, i'rab ve tefsir ihtilaflarına göre kâh birinciye kâh ikinciye dahil olan, diye tanımlamıştır. Çünkü tefsir, kırâât, i'rab vb. hususlara istinaden bir görüşe göre tâm olan bir vakf diğerine göre tâm olmaması, bir başka çeşit olması muhtemeldir.²⁵²

Ebû Amr ed-Dânî bazen kelâmın lafız olarak müstakil olması hasebiyle sonundaki vakfın tâm olmasına rağmen sonrasiyla olan mana ilişkisi açısından bakıldığında kâfî vakf derecesinde mütalaa edilebileceğini belirtmiş²⁵³; böylece yorum farklılığının müstakil bir sistem içerisinde bile farklı değerlendirmeye imkan verebileceğini göstermiştir. Mesela, "... كَبْرَتْ ..." lafzı²⁵⁴ kendi bünyesinde bütünlük arz etmesi açısından tâm olmakla birlikte "كَلِمَةً" kelimesinin onların "... وَكَلِمَةً" ²⁵⁵ sözleriyle anlam ilişkisi olduğundan kâfî derecesinde de düşünülebilmiştir.²⁵⁶

Cezerî, bir imamın manaya dayalı olarak yaptığı farklı yorumların kendi sistemi içerisinde vakf çeşidinin tesbitini etkileyebildiği gibi imamlar arasındaki görüş ve yorum farklılıklarının vakfta mahiyet ve çeşit farklılığına sebep olabileceğine işaret etmektedir. Birisinin takdirine göre hasen olan bir vakf bir başka takdire göre kâfî vakf; bir diğerine göre de tâm vakf olabilmektedir.²⁵⁷ Mesela, "جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا" ayetinde²⁵⁸ vakf, bir sonraki ayetin başındaki "رَبِّ" kelimesini kesralı (رَبِّ) okuyanların²⁵⁹

²⁴⁹ Aynı eser, aynı yer.

²⁵⁰ Dâni, Muktefâ, s. 48; Ensârî, Maksad, s. 2; Uşmûnî, Menâr, s. 6; İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 238; Zerkeşî, Burhân, I, 350; Suyûtî, İtkân, I, 89.

²⁵¹ Uşmûnî, Menâr, s. 6.

²⁵² Uşmûnî, Menâr, s. 6.

²⁵³ Dâni, Muktefâ, s. 141.

²⁵⁴ 18. Kehf, 5. Meâli: "...Ağızlarından çıkan söz ne büyük (riskli)!?..." şeklindedir.

²⁵⁵ 18. Kehf, 4. Meâli: "-haşa- "...Allah çocuk edindi." şeklindedir.

²⁵⁶ Dâni, Muktefâ, s. 142.

²⁵⁷ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 227.

²⁵⁸ 78. Nebe', 36. Meâli: "Rabbinden bir ödül, hesapsız bir ihsan olmak üzere." şeklindedir.

²⁵⁹ Not: İmamlardan Nâfî, İbn Kesîr, Zeyd ve Ebû Amr kesra ile okumuşlardır.

kırâatine göre hasendir. Çünkü sonraki ayetteki (رَبِّ) ve sonrasında yer alan (الرَّحْمَنِ) kelimeleri birincisinin atfı ya da beyânıdır; önceki ayetin bitiminde vakf yapılırsa dahi uygun bir yerden tekrar ibtidâ yapılması gerekir. Ama sonraki ayetin başında yer alan "وَب" kelimesini merfû` (zammeli) okuyanların²⁶⁰ kırâatine göre ise burası yeni bir söz başı (isti'nâf) olacağından önceki ayetin sonunda yapılan vakf tâm olmaktadır.²⁶¹

Bütün bunların sonucuna gelince; Ümmü Seleme'den gelen Hz. Peygamber'in kırâatini ayet ayet kestiği, her ayetin sonunda (fâsıla) vakf yaptığı haberi ile Enes b. Mâlik'ten nakledilen uzatarak/meddederek okuduğuna dair bilgiler mutlak, tartışılmaz bilgi olarak kabul edilmemekte; bunun ağır ağır, acele etmeden okuma (tertil) gereği olduğu ifade edilmektedir. Rasûlullah (a.s.)'ın Ashâb'a fâsılları öğretmek maksadıyla buralarda vakf yapmış olabileceği; birçok ayette de zaten buralarda mananın tamamlandığı ve tabii olarak durak oluştuğu belirtilmektedir. Bu itibarla ayet sonlarında vakf yapmanın sünnet olması gibi mutlak bir bağlayıcılık genel kabul görmemiştir.

İmamların ekseriyetinin vakf yapmada manayı esas aldıkları görülmektedir. Çeşitli ilimlerin de yardımıyla, Kur'an ayetlerini tek tek irdeleyerek durak olacak ve olmayacak yerleri belirlemişler; çeşitlerini tesbit etmişlerdir. İmamlar arasında manaya bağlı tesbit farklılıkları olabilmekle birlikte yine de vakf yapmak durumunda olan okuyucunun en üst derecede (a'lâ mertebeten) olan vakf çeşidini icra etmesi sünnet sayılmıştır.²⁶²

Manaya bağlı olarak vakf ve ibtidâ yapılırken mananın mükemmel (etemm) olduğu yerin özellikle seçilmesi tavsiye edilmiş; bazı nahivcilerin, kurrânın ve hevâ ehlinin fantezilerine itibar edilmemesine dikkat çekilmiştir. Mesela, "وَأَرْحَمْنَا أَنْتَ" diye vakf yaptıktan sonra nidâ anlamında "مَوْلَانَا فَائْتِرْنَا"²⁶³ şeklinde ibtidâ yapmak; "أَنْتُمْ حَاوُكُ يَحْلِفُونَ" diye vakf yapıp sonra yemin anlamında "يَا اللَّهُ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا"²⁶⁴ şeklinde yeniden başlamak vb. uygulamalar, bunların hepsi zorlama, gelişigüzelik ve sözün aslî vaz'ını tahriif, değıştirme olarak değeriendirilmiştir.²⁶⁵

G- Vakf ve İbtidâ İlmi'nin Tefsirdeki Yeri

Genel kabul gördüğü belirtilen Kur'an tarifindeki aslî vasıflardan birisi "okunmasıyla (tilâvet) ibadet olunan kelâm"²⁶⁶ olmasıdır. Bu yüzden tabii

²⁶⁰ Not: İmamlardan İbn Âmir ve Âsım böyle okumuşlardır.

²⁶¹ Daha fazla ayrıntı için bk: Uşmûnî, Menâr, 287; Kurtubî, el-Câmi', XIX, 185.

²⁶² Ensârî, Maksad, s. 3.

²⁶³ 2. Bakara, 286.

²⁶⁴ 4. Nisâ', 62.

²⁶⁵ İbnu'l-Cezerî, Neşr, I, 231; İtkân, I, 88; Menâr, s. 11.

²⁶⁶ Bk: Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1408/1988, I, 19; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut-1972, s. 31.

olarak Kur'an kırâatine büyük önem verilmiş, vakf ve ibtidâ hususu da - sanki- daha çok kırâatle ilgili olarak düşünülmüştür. Vakıa, sağlıklı, sahil bir okuyuş için yerinde vakf yapmak, uygun yerden ibtidâ yapmak çok önemlidir. Fakat bu da sonuç olarak okunan Kur'an metninde anlam bütünlüğünü ve doğru mananın elde edilmesini sağlamaya yönelik bir gayrettir. Bunun varacağı nokta da ondaki ilâhî maksadın doğru anlaşılması; diğeri bir ifadeyle ondan doğru maksat ve mananın tesbit edilmesi, ortaya çıkartılmasıdır. Bu husus zaten Kur'an tefsirinin de temel hedefidir.²⁶⁷ Öyle olunca vakf ve ibtidâ ile ilgili bilgi ve uygulamalar Kur'an tefsiri açısından; doğru inancın, isabetli hükmün, sağlıklı anlamın, doğru davranışın, doğru bilginin tesbiti vb. açısından da büyük bir önemi haizdir.

Vakf ve ibtidâ konusunun Kur'an'ın anlaşılmasına sağladığı katkı, tefsirde doğru mananın ortaya çıkarılmasına, farklı bakışların elde edilmesine etkisi ile ilgili çok sayıda misal bulmak mümkündür. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

"وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ" ²⁶⁸ ayetinin

manası vakf yapılacak durağın tesbitine göre farklılık arz etmektedir:

"عَلَى حَيَاتِهِ" lafzında vakf yapılmasını benimseyenler arasında imam Nâfi' bulunmaktadır.²⁶⁹ Ona göre sonrası da yeni bir söz başıdır (isti'nâf). Aralarında Ahfeş, Ferrâ, Ebû Hâtim vb. de bulunduğu çoğunluğa nisbet edilen görüşe göre ise vakf burada değil "أَشْرَكُوا" da olmalıdır.²⁷⁰ Taberî, Râzî, Kurtubî, el-Câmi' de bunu tercih edenlerdendir. Bu iki durak konusundaki çetin tartışmadan ortaya çıkan üçüncü görüş ise bu iki durağa vakf-ı mu'ânaka işareti koymuşlar; birisinde vakf yapan diğeri de yapmasın, demişlerdir.²⁷¹

Birinci görüşe göre ayetin meâli "Andolsun ki sen yahudileri insanların hayata en düşkün olanı bulacaksın. Müşriklerden öyleleri de vardır ki, onlardan her birisi kendisine bin yıl ömür verilsin ister." anlamında olur; bu durumda "يَوَدُّ" fiilinin yahudilere râci' olan "هُم" zamiri ile bir alakası söz konusu olmaz.²⁷²

İkinci görüşe göre ise meâl, "Andolsun ki sen yahudileri insanlardan da müşriklerden de hayata daha düşkün bulacaksın. Onların her birisi kendisine bin yıl ömür verilsin ister." olur; bu durumda "يَوَدُّ أَحَدُهُمْ" cümlesi, "وَلَتَجِدَنَّهُمْ" cümlesindeki yahudilere râci' "هُم" zamirinin hâl cümlesidir; onların hirsinin şiddetinin ulaştığı noktayı ifade etmektedir.²⁷³

²⁶⁷ Bk: Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn I, 428 (Tefsir İlmi'nin tarifi).

²⁶⁸ 2. Bakara, 96.

²⁶⁹ Nahhâs, el-Kat', s. 154; Dâni, Muktefâ, s. 169; Uşmûnî, Menâr, s. 29.

²⁷⁰ Nahhâs, el-Kat', s. 154; Dâni, Muktefâ, s. 169; Uşmûnî, Menâr, s. 29.

²⁷¹ Ahmed b. Ahmed Şarşâl, "el-Vasl ve'l-Vakf ve Eseruhumâ fi Me'ânî't-Tenzîl", Mecelletu's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Câmi'atu'l-Kuveyt, Zû'l-Ki'ade-1420/Mayıs-2000, sayı: 40, s. 26.

²⁷² Bk: Şarşâl, el-Vasl ve'l-Vakf, s. 26.

²⁷³ Bk: Zerkeşî, Burhân, I, 365; Ebû'l-Bekâ' Abdullah b. el-Huseyn b. Abdullah el-'Ukberî, İmlâu Mâ Mene Bihi'r-Rahmân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1399/1979, I, 53; Şarşâl, el-Vasl ve'l-Vakf, s. 26.

"²⁷⁴ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا " da bir anlam ve itikat tercihinin ifadesidir. Burasını da Sahāvî'den tesbit edelim: Allah Teâlâ'nın " وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ " kavli-i şerîfi, mana farklılığından dolayı vakfında ihtilaf edilen ayetlerdendir. Ayet-i kerîmenin burasında vakf tâmdır; bu durumda sonrası da mübtedâ-haber olmaktadır. Nâfi', Kisâi, Farrâ, Ahfeş, İbn Keysân, Ebû Hâtim, Ya'küb, İbn İshâk ve Taberî bu vakfı benimsemişler; Mâlik b. Enes de bu vakfa uygun düşen anlamının doğruluğu görüşündedir. " يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ " kısmının manası da İbn Abbas, Âîşe ve İbn Mes'ud (r.a.)'un görüşlerine göre "Kabul ve tasdik ederler." demektir. Urve İbn ez-Zubeyr demiştir ki: İlimde otorite olanlar (râsihün fi'l-ilm) onun te'vîlini bilmezler, fakat "Biz ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır." derler. Müfessirlerin çoğu da bu görüştedir. Diğerleri de " إِلَّا الرَّاسِخُونَ " da vakf yapılmayacağı; çünkü sonraki vâvın atıf vâvı olduğu ve " فِي الْعِلْمِ " ifadesinin de ona atfedildiği görüşündedirler. Burada vakf yapılıp yapılmaması noktasındaki ihtilafın sebebi "mütesâbih" kavramının mana ve kapsamı hakkında taraflar arasındaki görüş farklılığıdır.²⁷⁵

"²⁷⁶ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ " ayetinde, İslâmî itikada uygun sağlıklı mananın ortaya çıkarılması için vakf kesinlikle "وَلَدٌ" kelimesinde yapılmalıdır.²⁷⁷ Burada vakf terk edilip sonrasıyla vasl edilerek okunması caiz olmaz. Vasl edilecek olursa sonraki cümle -Arapça nahvi (cümle bilgisi)ne göre- "وَلَدٌ"ın sıfatı olur; bu takdirde Allah Teâlâ'nın tenzih edildiği şey "göklerdekiler ve yerdekiler kendisine ait olan bir çocuk" olur. Oysa maksat mutlak olarak O'nun "çocuğu olmak"tan tenzih edilmesidir.²⁷⁸ Ayetin meâli "O, bir çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde olanlar ve yerde olan şeyler O'nundur." şeklindedir. Şayet vasl edilerek okunacak olursa "O, göklerde ve yerde olan şeylerin sahibi olan bir çocuğu olmaktan münezzehtir." gibi, temel itikada aykırı, kayıtlı bir tenzih ifadesi ortaya çıkar ki bu, ayetin maksadına aykırıdır.

"²⁷⁹ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى " ayet-i kerîmesinde, sağlıklı ve doğru bir anlam için vakf " أَنْ تَعْتَدُوا " lafzında

²⁷⁴ 3. Âlu 'İmrân, 7'nin bir bölümü.

²⁷⁵ Sehâvî, Alemlü'l-İhtidâ, s. 572. Ayrıntı için bk: Aynı eser, aynı yer; Nahhâs, el-Kat', s. 212 vd; Dâni, Muktefâ, s. 194; Uşmûnî, Menâr, s. 46; Zerkeşi, Burhân, I, 347; Ukberî, İmlâ, I, 124; Şarşâl, el-Vasl ve'l-Vakf, s. 28. Secâvendî de buraya "lâzım vakf" işareti olan "mîm" harfini koymuştur, bk: el-İdâh fi'l-Vakf (DM), v. 3b.

²⁷⁶ 4. Nisâ', 171'in bir bölümü.

²⁷⁷ Nahhâs, el-Kat', s. 279; Dâni, Muktefâ, s. 233; Secâvendî, el-İdâh fi'l-Vakf (DM), v. 5b; Uşmûnî, Menâr, s. 77; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli'l-Kur'ân*, nşr: Mahmûd Muhammed Şâkir ve Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-t.y., IX, 423; Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Omer, Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsîr-i Kebîr), Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Tahrân-t.y., XI, 117; Kurtubî, el-Câmi', VI, 25.

²⁷⁸ Uşmûnî, Menâr, s. 77.

²⁷⁹ 5. Mâide, 2'den bir bölüm.

yapılmalıdır.²⁸⁰ Bu durakta vakf yapıldığında, "(Ey iman edenler,) Mescid-i Harâm'dan sizi engellediler diye bir kavme olan kininiz sizi haddi aşmaya sevk etmesin. İyilik ve takvâ hususunda birbirinizle yardımlaşın..." meâlindedir. Şayet bu durağa riayet edilmeyecek olursa ortaya "(Ey iman edenler,) Mescid-i Harâm'dan sizi engellediler diye bir kavme olan kininiz sizi haddi aşmaya, iyilik ve takvâ hususunda birbirinizle yardımlaşmaya sevk etmesin." gibi, bozuk, Kur'an ilkelerine aykırı bir anlam çıkar. Ahfeş de "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى" kısmının kendisinden önceki sözden bağımsız olduğunu; yaratılmışların tümüne iyilik ve takvâ hususunda yardımlaşmayı emir olduğunu belirtmiştir.²⁸¹

ayet-i²⁸² "لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ" kerîmesinin "عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ" kısmının i'râbiyla ilgili olarak Ukberî, iki ihtimal düşünmektedir: a) "مَا" lafzı masdariyye olup "عَزِيزٌ" sıfat-fiilinin (sıfat-ı müşebbehe) fâili olarak mahallen merfû'dur; ya da, b) "مَا عَنِتُّمْ" ifadesi mübtedâ, "عَزِيزٌ عَلَيْهِ" de mukaddem haberdir. Her iki yorumda da cümle "رَسُولٌ"ün sıfatı olmaktadır. Kurtubî, el-Câmi' de aynı yorumları getirmiştir.²⁸³ Taberî, Zemaşerî ve Râzî de benzeri bir yorumla onlara katılmışlardır.²⁸⁴ Kırâat imamlarından "عَزِيزٌ" kelimesinden sonra vakf yapan kimse de yoktur. Dolayısıyla burada yapılacak bir vakf, âmili ma'mûlünden ayırmak olacağından imamların terimiyle kabîhtir; burada vakf yapmak hem kırâat olarak ve hem de tefsir açısından hatalıdır, yanlışır; caiz değildir.

في بُيُوتِ أَدْنَى اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ. رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ " ayet-i kerimelerinde anlamı fiil üzerine bina edenlerin görüşlerine göre vakf ve vasl keyfiyeti iki şekilde düşünülebilmekte, buna bağlı olarak da anlam iki tarzda ifade edilebilmektedir:

Ayetlerin ilkindeki "يُسَبِّحُ" fiilinin "bâ" harfi kesra ile okunacak olursak - ki, yukarıdaki metinde öyledir.- "وَالْآصَالِ" kelimesinde yapılacak vakf, kâfi vakf statüsünde olamaz; çünkü bu kırâat şekliyle sonraki ayetin başındaki "رِجَالٌ" ismi, müteaddî, ma'lûm (geçişli, etken çatı) olan bu fiilin fâilidir ve

²⁸⁰ Nahhâs, el-Kat', s. 281; Dâni, Muktefâ, s. 234; Secâvendî, el-İdâh fi'l-Vakf (DM), v. 6a; Uşmûnî, Menâr, s. 78; Taberî, Câmiu'l-Beyân, IX, 489; Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XI, 131; Kurtubî, el-Câmi', VI, 44 vd.

²⁸¹ Kurtubî, el-Câmi', VI, 46.

²⁸² 9. Tevbe (Berâe), 128. Not: Ayetin meâli: "Andolsun ki size, sıkıntıya düşmeniz kendisine çok ağır, çok güç gelen; size çok düşkün olan; müminlere çok merhametli ve başıslayıcı olan sizden bir rasûl gelmiştir." şeklindedir.

²⁸³ Ukberî, İmlâ, II, 23; Kurtubî, el-Câmi', VIII, 302.

²⁸⁴ Bk: Ukberî, İmlâ, II, 23; Kurtubî, el-Câmi', VIII, 302; Taberî, Câmiu'l-Beyân, XIV, 586; Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer ez-Zemaşerî, el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-t.y., II, 223; Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XVI, 236.

²⁸⁵ 24. Nûr, 36, 37.

ondan dolayı da merfû'dur. Fiili fâilden ayırarak yapılacak vakf da kabîh olur.²⁸⁶ İki ayet vasl edilerek okunduğunda meâl "Yüceltilmelerine ve içlerinde adının anılmasına Allah'ın izin verdiği (emrettiği) evlerde, ticaretin ve alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoyamadığı; kalplerin ve gözlerin alt-üst döneceği gündün korkan erler, oralarda sabah ve akşam O'nu tesbih ederler." şeklinde ifade ve anlamını bulur.

"يَسَّحُ" fiili "bā" harfi fethalı okunacak olursa "وَالْأَصَالِ" fāsılāsında vakf yapılır. Çünkü bu takdire göre sözün buraya kadar olan kısmı sonrasında bağımsız; "لَهُ" ya da "فِيهَا" cārr-mecrūr olarak mechûl sıyga/edilgen çatı fiilin nâib-i fâili/sözde öznesidir. Sonraki ayetin başında yer alan "رِحَالٌ" ismi, sanki "مَنْ أَلْسَسَ؟" vb. bir soruya cevapmış gibi, artık ya "هُمْ" zamiri gibi gizli (muzmar) bir mübtedânın haberi olarak²⁸⁷; ya da muzmar/mukadder bir "يَسَّحُ" fiilinin fâili olarak merfû'dur.²⁸⁸ Bu değerlendirmeye bağlı olarak da "Yüceltilmelerine ve içlerinde adının anılmasına Allah'ın izin verdiği (emrettiği) evlerde, oralarda sabah ve akşam O tesbih olunur. (Onlar/tesbih edenler) ticaretin ve alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoyamadığı; kalplerin ve gözlerin alt-üst döneceği gündün korkan erlerdir." ifadeleriyle bir meâl ortaya çıkarılabilir.

Anlamı, "في بيوت..." zarfının müteallakına (bağlı bulunduğu fiil ya da fiilimsiyeye) göre inşa eden görüşe göre ise vakf ve vasl uygulaması farklı olmakta, daha farklı anlamlar çıkabilmektedir:

"في بيوت..." zarfından dolayı "رِحَالٌ..." merfû kılınmış olursa bu takdirde öncesinde vakf yapılamaz²⁸⁹; çünkü bu durumda "في بيوت..." mukaddem haber, "رِحَالٌ..." muahhar mübtedâ olacağından vakf yapılarak birbirinden ayrılmaları (fasl) caiz olmaz.

Şayet "المصباح، الرُّحَاةُ، الكَوَّكِبُ" (Nūr, 35.) ayetindeki "في بيوت..." (24) isimlerine hal olarak takdir edilirse veya "كَمِشْكَاةٍ فِي بِيوتٍ" takdiriyle "مِشْكَاةٍ" ismine ya da "مِصْبَاحٍ" ve "رُّحَاةٍ" isimlerinden birisine aynı tarzda sıfat yapılsa yahut "تَوَقَّدُ" fiiline müteallik kılınırsa, varsayılan bu durumların hiçbirisinde 35. ayetin sonunda vakf yapılamaz; sonraki 36. ayetle vasl

²⁸⁶ Nahhâs, el-Kat', s. 512; Dâni, Muktefâ, s. 409; Uşmûnî, Menâr, s. 186; Secâvendî, el-İdâh fi'l-Vakf (DM), v. 20a (Herhangi bir vakf işareti koymamıştır.); "في بيوت" deki "في"nin müteallakının "يَسَّحُ" fiili oluşuna göre düşünmüştür.); Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XXIV, 3 (Râzî, Tefsîr-i Kebîr -biraz farklı bir yorumla- bu görüşü daha uygun bulmaktadır.); İbn Kesîr, VI, 71.

²⁸⁷ Dâni, Muktefâ, s. 409.

²⁸⁸ Nahhâs, el-Kat', s. 512; Dâni, Muktefâ, s. 409; Uşmûnî, Menâr, s. 186; Ukberî, İmlâ, II, 156; İbn Kesîr, VI, 71.

²⁸⁹ Dâni, Muktefâ, s. 409.

edilir. Çünkü vakf yapılıncâ i'râp olarak birbiriyle alakalı olan iki unsur birbirinden ayrılmış olur.²⁹⁰

"²⁹¹وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ" ayet-i kerîmesindeki vakf ve ibtidâ, Allah'ın fiilleri konusundaki Ehl-i Sünnet itikadının tespiti açısından önem arz etmektedir. Nahhâs, özellikle tâm vakf ile ilgilenenlerin, tefsir alimlerinin ve kurrânın çoğuna göre "يَخْتَارُ" kelimesinde yapılacak vakfın tâm olduğunu tesbit etmiştir. Nâfi'den böyle nakledilmiş; Ya'kûb, Ahmed b. Mûsâ ve Ahmed b. Ca'fer bu görüşü benimsemişlerdir. Nusayr, sözün "يَخْتَارُ" ile tamamlandığını, ibtidânın "مَا كَانَ" ile yapılacağını söylemiştir. Abdullah b. Müslim ve Ebû Hâtim de aynı açıklamada bulunmuşlardır. Ayrıca, Ali b. Süleyman'ın da "يَخْتَارُ"da vakfın tâm olduğunu; "مَا" harfinin nefy/olumsuzluk için geldiğini; şayet "مَا" lafzı "يَخْتَارُ" fiilinin mef'ûlü olarak mahallen mansûp olacak olursa o takdirde "الْخِيَرَةُ" isminin "كَانَ" nâkis fiilinin haberi olarak mansûp olması gerektiğini; halbuki böyle okuyan birisinin bulunmadığını belirttiğini söylemektedir.²⁹² Dâni'ye göre de vakf "يَخْتَارُ" kelimesinde tâmdir; "مَا" harfi olumsuzluk bildirmektedir.²⁹³ Secâvendî de mutlak durak işareti olan (ط) harfini "يَخْتَارُ" kelimesinden sonra koymuştur.²⁹⁴ Uşmûnî'ye göre, Yaratıcının değil yaratılmışların seçim ve tercihinin olamayacağını belirtmek için "مَا" harfi nefy olarak gelmiştir; tâm vakf da "يَخْتَارُ" kelimesindedir. Fiillerindeki hikmet tarafını O bilir; yaratılmışlar bilemezler. Dolayısıyla yarattıklarından hiç birinin O'na rağmen seçim yapması olacak şey değildir. Ehl-i Sünnet'in görüşü budur.²⁹⁵ Râzî de tâm vakfın burada olduğunu ifadeyle bu yöndeki görüşü "en güzel" (ahsen) olarak nitelemiş, İbn Kesîr de aynen benimsemiştir.²⁹⁶ Kurtubî, el-Câmi', vakfın "يَخْتَارُ" kelimesinde olacağını gösteren görüşleri sıralayarak tercihinin belirttiğini.²⁹⁷ Ukberî de "مَا" lafzını öncelikle nefy harfi olarak vermiştir.²⁹⁸ Bir de ayet, insanların Mekke'den Velîd b. Muğîra veya Tâif'ten Urve b. Mes'ûd es-Sakafî'yi kastederek "Bu Kur'an iki büyük beldeden olan büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"²⁹⁹ sözlerinin üzerine inzal buyurulduğu belirtilmektedir³⁰⁰ ki, bu bağlamda "مَا" olumsuzluk harfi olmaya daha uygundur. Buna göre ayet "Rabbin neyi

²⁹⁰ Uşmûnî, Menâr, s. 185; Ukberî, İmlâ, II, 156; Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XXIV, 2; Kurtubî, el-Câmi', XII, 256.

²⁹¹ 28. Kasas, 68.

²⁹² Nahhâs, el-Kat', s. 548.

²⁹³ Dâni, Muktefâ, s. 439.

²⁹⁴ Secâvendî, el-İdâh fî'l-Vakf (DM), v. 16b.

²⁹⁵ Uşmûnî, Menâr, s. 202.

²⁹⁶ Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XXV, 10; İbn Kesîr, VI, 261.

²⁹⁷ Kurtubî, el-Câmi', XIII, 305.

²⁹⁸ Ukberî, İmlâ, II, 179.

²⁹⁹ Bk: 43. Zuhurf, 31.

³⁰⁰ Bk: Râzî, Tefsîr-i Kebîr, XXV, 10; Kurtubî, el-Câmi', XIII, 305.

dilirse yaratır ve (dilediğini de) seçer. Onlar için muhayyerlik yoktur. Allah'ı tenzih ederim; ve O onların eş koştığı şeylerden yücedir, münezzehtir." meâlindedir.

Mu'tezile'den bir grup, "ما" lafzını "الَّذِي" anlamında ism-i mavsül kabul ederek bu ayeti, Allah Teâlâ'nın kullar hakkında aslah (en uygun) olanı gözetmek zorunda olduğu şeklindeki görüşlerine delil, dayanak saymışlardır.³⁰¹ Bu durumda ise ayet, "...onlar için hayır olanı seçer." manasındadır. Doğrusu ise "ما"nın nefy harfi olduğudur; İbn Ebî Hâtim bunun böyle olduğunu İbn Abbās (r.a.)'dan nakletmiştir.³⁰²

Sonuç

Vakf ve İbtidâ İlmi, Kur'an İlimleri olarak anılan ilimler topluluğu içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu ilim Kırâat İlmi'ni ilgilendirdiği kadar da Tefsir İlmi'ni ilgilendirmektedir.

Nereden başlayıp nerede duracağını bilmek, buna riayet ederek konuşmak insan sözünün kalitesi ve etkisi açısından çok önemlidir. Mana ve maksadı etkili bir biçimde anlatabilmek, ifadeye başlangıcı, vurguyu ve susmayı yerinde ve mükemmel bir biçimde uygulamaya bağlıdır. Bunlar ne kadar iyi kullanılırsa söz o kadar iyi anlaşılacak ve etkisi de o derece yüksek olacaktır. İnsan sözünün anlaşılmasında bu derece etkili ve önemli olan susma (vakf) ve konuşmaya başlama (ibtidâ) ilâhî kelâmın maksat ve manalarının anlaşılmasında çok daha önemli ve daha da incelenmeye, hassasiyet göstermeye değer olmalıdır.

Vakf, mananın ve maksadın tamam olduğu, uygun duraklarda okumayı kesip nefes almak; ibtidâ ise mana bütünlüğüne uygun düşen yerlerden başlamak suretiyle Kur'an-ı Kerim'i okumak demektir.

Vakf ve İbtidâ İlminin kaynağı bizzat Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. Onu "tertil" ile okumanın emredildiği ayet, acele etmeden, hakkını vererek, vakf ve ibtidâ yapılacak yerlere riayet ederek okumak olarak değerlendirilmiş, öyle tefsir edilmiştir.

Vakf ve İbtidâ İlminin amacı Kur'an'ın maksatlarını, manalarını; emir ve yasaklarını vb. sağlıklı bir biçimde ortaya çıkarmak olduğundan önemini ifade için başka söze gerek yoktur; bu gaye onun önemini anlatmaya yeterlidir. Konunun uzmanı olan alimlerin aynı zamanda Arap Dili alimi olmaları bunun bir başka göstergesidir.

³⁰¹ Mu'tezile'nin bu görüşü için bk: Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul-1981, s. 175.

³⁰² İbn Kesir, VI, 261; Şarşâl, el-Vasl ve'l-Vakf, s. 31. Not: Konuyla ilgili başka misaller için bk: Şarşâl, el-Vasl ve'l-Vakf, s. 25 vd.

Bu ilim, maksadını temin sadedinde Kırāāt İlmi, Nahv İlmi, Tefsîr İlmi ile ona bağılı bazı ilimler, Fıkıh (İslâm Hukûku) İlmi ve Kur'an'ın temel maksatlarını bilmekle karşılıklı olarak ilgi ve etkileşim içerisindedir; birbirlerine ihtiyaçları vardır. Yerinde vakf yapmak ve anlama uygun düşecek yerden ibtidâ yapabilmek için bu ilimlere vakıf olmak gerekmektedir.

Kur'an'ı tek nefeste okumak caiz görülmekle birlikte bunun imkan dahilinde olmadığı gayet açıktır. Bu durumda vakf ve ibtidâ uygulaması kaçınılmaz bir gerçektir. Fakat, ölçü ne olmalıdır? Nefes daralmasının ya da -Nebî (a.s.)'ın her ayet sonunda durduğunu ifade eden bir habere dayanarak- her bir ayetin sonunun vakf yapmada ölçü alınması eğilimleri gündeme gelmiş ise de çoğunluk mananın tamam olmasını ölçü almışlardır. Buna göre, gerek vakf yaparken gerek ibtidâ yaparken mananın tamamlanmasını gözetmek şarttır.

Kur'an okuyan birisi nefesi daralıp zorunlu olarak (ızdırârî/zarûrî) vakf yapabilir. Ancak tekrar okumaya dönmek için başlangıç (ibtidâ) yapacağı noktanın mananın bütünlüğüne uygun düşmesini kesinlikle gözetmek zorundadır.

Bilinçli olarak yapılan (ihtiyârî) vakf için imamlar tarafından kapsamlı, Kur'an'ın tümüne şamil ve manayı esas alan terminolojiler geliştirilmiş; geniş bir coğrafyada yapılan bu çalışmalarda içerikler her ne kadar birbirine yakın ise de farklı terimler kullanılmıştır. Bunlar arasında çoğunluğun ortak tercihi olan terimler de oluşmuştur. Mana bütünlüğüne riayetleki önceliğine göre bunlar tâm vakf, kâfi vakf ve hasen vakf olarak sıralanmış; özelliği yanlış ya da aykırı manaya yol açma olan kabîh vakfın yapılması kesin olarak men edilmiştir. Uygulamalar vakf temelinde dayalı olduğundan ibtidâ da vakfın tâbii olarak aynı adlarla anılır olmuş; ona bağılı olarak şekillenmiştir.

Bu arada İbn Evs (341/952 sonrası), Secāvendî (560/1164) ve Ebû'l-'Alâ el-Hemedânî (569/1173) tarafından karakteristiği her vakf çeşidine bir sembol harfle işaret etmek olan, kısmen de olsa genel tasniften ayrılan, birbirinden farklı kategorik tasnifler yapılmıştır. Ancak bunlardan -yukarıda adı geçen diğer sistemler de dahil- Secāvendî'nin geliştirdiği sistem revaç bulup yayılmış; sonraki gelişmeler de onun üzerine bina edilmiştir. Halen kullanılmakta olan ve mushafların basımında esas alınan vakf sistemi bu sistemdir.

Bu kapsamlı tasnif dışında özel maksatlı olan, Kur'an'ın tümüne şamil olması düşünülmemeyen dar kapsamlı bazı vakf çeşitleri de ihdas edilmiştir. Bunlar adetleri sınırlı olan Cibrîl Vakfı, Nebî Vakfı ve Ğufrân Vakfı ile Mu'ânaka Vakfı, Beyân Vakfı vb. çeşitlerdir.

Diğer bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi Vakf ve İbtidâ İlminin öğretimi de ilk dönemlerde sözlü anlatım (telkîn ve müşâfehe) yöntemi ile olmuştur. Kitaplaşmış, müdevven bir ilim haline gelme süreci de hicrî ikinci asrın hemen başlarında başlamıştır. Bu eserlerde teorik ve uygulamalı bilgiler yer almış; Kur'an, vakf imkanı açısından kelime kelime irdelenmiş ve kayda geçirilmiştir. Ancak bunlarda vakf çeşitleri için sembol kullanma söz konusu değildir. Her bir vakf çeşidinin bir harfle gösterilmesinin hicrî dördüncü asrda başlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilerin uygulamasının

mushaflara yansıdığı belirtilmektedir. Bunlardan Secāvendî'nin sistemi varlığını koruyabilmiş, yöntem olarak genel kabul görmüş ve halen de uygulanmaktadır.

Vakf ve İbtidâ İlmi Kur'an'ın anlaşılması ve tefsiri açısından çok önemlidir. Doğru mananın tesbiti; sahih itikadın belirlenmesi; sağlıklı haberin açığa çıkarılması; bilgilerin doğru kaynağa kanalize edilmesi; hükümlerin seçilmesi vb. bir çok açıdan Tefsir İlminin bu ilme ihtiyacı bulunmaktadır. Tesir ilmi ile ilgilenen birisinin mutlaka bu ilme de hakkıyla vakıf olması gerekmektedir.